

مقاله پژوهشی

اصیل

Original
Article

رابطه فرهنگ انتظار با نشاط (مطالعه موردی دانشجومعلمان دختر دانشگاه فرهنگیان اهواز در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰)

محمدتقی مبشری^۱، سمانه ابراهیمی^۲، مینا شاه‌محمدی مهرجردی^۳

چکیده

هدف: هدف از این پژوهش، شناسایی رابطه فرهنگ انتظار با نشاط دانشجومعلمان بود. **روش:** در این پژوهش که به لحاظ هدف، کاربردی و به روش کمی انجام شد؛ ارتباط و همبستگی فرهنگ انتظار و نشاط بررسی شد. جامعه آماری پژوهش، همه دانشجومعلمان دختر دانشگاه فرهنگیان اهواز در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ به تعداد ۱۷۳۰ نفر بود. برای سنجش نشاط از پرسشنامه استاندارد نشاط با پنج زیرمؤلفه رضایت از زندگی، آراستگی ظاهری، تعامل اجتماعی، کارایی فردی و کمک به دیگران با آلفای کرانباخ ۰/۷۵ و برای سنجش فرهنگ انتظار از پرسشنامه استاندارد فرهنگ انتظار با دو زیرمؤلفه احساسات مهدوی و شناخت و آگاهی نسبت به امام زمان (عج) با آلفای کرانباخ ۰/۸۵ استفاده شد. پس از انتخاب اعضای نمونه به روش خوشه‌ای تصادفی، که تعدادشان ۳۱۳ نفر بود؛ اقدام به ارسال لینک پرسشنامه پژوهش و جمع‌آوری داده‌ها و در نهایت، تجزیه و تحلیل داده‌ها به وسیله نرم‌افزار آماری اس.پی.اس.اس ۲۶ شد. **یافته‌ها:** نتایج پژوهش نشان از همبستگی بسیار زیاد با سطح معناداری ۰/۰۰۱ بین مؤلفه‌های فرهنگ انتظار و نشاط در دانشجومعلمان داشت و این همبستگی در خصوص مؤلفه شناخت و آگاهی نسبت به امام زمان (عج) به شکل قابل توجهی بیشتر بود. این نتایج نشان می‌دهد که فرهنگ انتظار مهدوی، یک متغیر پیش‌بین قوی برای نشاط در بین دانشجومعلمان است. **نتیجه‌گیری:** به متولیان امر تعلیم و تربیت توصیه می‌شود که دانشجویان را با فرهنگ مهدویت به عنوان یکی از عظیم‌ترین ظرفیتهای معارف اسلامی که ذاتاً حرکت‌آفرین و نشاط‌بخش است و می‌تواند منشأ تحول در جامعه باشد، آشنا ساخته؛ زمینه‌تعالی جامعه اسلامی را فراهم آورند.

واژگان کلیدی: فرهنگ انتظار، نشاط، دانشجومعلم.

◇ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۲۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۹

۱. استادیار گروه الهیات، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول). Mt_mobasheri@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. samaneh.ebrahimi59@gmail.com

۳. استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. Shah68mina@gmail.com

الف) مقدمه

شادمانی یکی از احساسات ریشه‌ای مثبت است که نقش تعیین‌کننده‌ای در تأمین سلامت فرد و جامعه دارد. شادمانی همواره با خرسندی، خوش‌بینی و امید و اعتماد همراه است و از این رو، می‌تواند نقشی مهم و سرعت‌دهنده در فرایند توسعه داشته باشد. داشتن جامعه سالم و شاد در گرو این است که افراد آن جامعه راه‌های شاد زیستن و شاد بودن را یاد گرفته و جامعه نیز به خوبی بتواند اهرمهای کنترل شاد زیستن را به کار گیرد. امید به آینده، مهم‌ترین عامل شادکامی اجتماعی است... در این راستا، مناسک دینی همبستگی و انسجام اجتماعی را ایجاد و حفظ می‌کنند (نوری، ۱۳۹۸). اسلام به نشاط اهمیت فراوان داده است. نشاط یکی از مؤلفه‌های اساسی در عقل است که برابر «کسل» قرار دارد. در حدیث معروف «جنود عقل و جهل»، از نشاط به عنوان یکی از جنود عقل و از کسل، به عنوان یکی از جنود جهل یاد شده است: «النشاط و ضده الكسل» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۱: ۲۳). اینکه نشاط از جنود عقل است، نشان‌دهنده جایگاه بلند آن از نظر اسلام است. همچنین امیرالمؤمنین (ع) در مطالبی که به همام آموزش دادند، از «بعیداً کسله، دائماً نشاطه» (همان، ج ۲: ۲۳۰) یاد کردند؛ که نشان‌دهنده جایگاه این ویژگی در ایمان است (پسندیده، ۱۳۹۵). این مطالب به خوبی اهمیت نشاط را از نظر کارکردهای روان‌شناسی و از نظر منابع و دستورات دین اسلام نشان می‌دهد.

۱. ادبیات پژوهش

نشاط از دیدگاه روان‌شناسان اجتماعی صرفاً یک حالت هیجانی، طرب‌انگیز و زودگذر، مانند شادی پس از پیروزی تیم فوتبال نیست؛ بلکه کیفیت روحی خاص همراه با اقناع ذهنی است (عنبری، ۱۳۹۱). نشاط، نوعی انبساط درونی است که ابعاد جسمانی و روانی انسان را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد (خطیب، ۱۳۹۱). نشاط، حالتی از احساس و ادراک ناشی از خودباوری و رضایت از خویشتن و احساس کارآمدی و مفید بودن است که در درون فرد اتفاق می‌افتد (ابلوخانی و همکاران، ۱۳۹۸). بنابر این، نشاط صرفاً یک حالت زودگذر روانی نیست و همه فعالیت‌های انسان را تحت الشعاع قرار می‌دهد.

اهمیت کارکردهای نشاط به حدی است که انسان فاقد نشاط را انسان فاقد زندگی محسوب می‌کنند و این مطلب، درباره جامعه بانشاط هم صدق می‌کند. بین شادی و زندگی، رابطه مستقیم وجود دارد؛ یعنی کسی که در ظاهر و باطن شاد است، چهره‌ای گشاده دارد و امیدواری، پویایی و تفکر منطقی بر وجودش حکمفرماست. شادی، تصمیم‌گیری را برای او آسان می‌سازد و تلاش و قدرت بهره‌مندی از فکر و عقل را برای او راحت‌تر می‌کند. چنین

رابطه فرهنگ انتظار با نشاط (مطالعه موردی دانشجومعلم‌ان ... ۱۶۷)

انسانی، زمین را بر خود تنگ نمی‌بیند و در کوچه باغ زندگی او از بن‌بست خبری نیست؛ در نتیجه از زندگی لذت می‌برد و وجودش برای خود و دیگران ارزشمند می‌شود (نوری، ۱۳۹۸). جامعه دارای نشاط، شاخصه‌هایی مانند فعالیت، پویایی، هدفمندی، امیدواری به آینده و رضایتمندی از زندگی، دارای مشارکت اجتماعی در سطح بالاست (گرامی، ۱۳۹۸). ارسطو می‌گوید: شادابی بهترین چیزهاست و آن اندازه دارای اهمیت است که سایر چیزها برای رسیدن به آن است. (بابایی و خویی‌نژاد، ۱۳۸۹)

نشاط اجتماعی یا به تعبیری، نرخ امید به زندگی یا نرخ امید به آینده، از موضوعاتی است که در چند دهه اخیر به شکل جدی مورد توجه جامعه‌شناسان قرار گرفته و تحقیقات گسترده درباره آن موجب شد سازمان ملل از سال ۲۰۰۰ به بعد، آن را از عوامل «توسعه پایدار» به شمار آورد (شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶). نشاط اجتماعی بر پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی تأثیر مهمی دارد. به همین دلیل بند ب ماداً ۹۷ برنامه چهارم توسعه، دولت را مکلف کرده تا به منظور پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی، طرح جامعی برای ایجاد و گسترش نشاط اجتماعی ارائه کند. (گلایی و اخشی، ۱۳۹۴)

نشاط و شادکامی، موضوع یکی از جدیدترین شاخه‌های روان‌شناسی قرار گرفته است. روان‌شناسی مثبت‌گرا در واقع همان شادکامی است که در سه جامعه مختلف ظاهر می‌شود: هیجان مثبت، مجذوبیت مثبت و معنا. انسانها به طور اجتناب‌ناپذیری به دنبال معنا و هدف در زندگی‌اند. برخورداری از زندگی با معنا؛ یعنی به چیزی که معتقدید از «خود» بزرگ‌تر و مهم‌تر است، متعلق و در خدمت آن باشید. انسان تمام نهادهای اجتماعی مثبت را خلق می‌کند تا این امر را امکان‌پذیر سازد: مذهب، حزب سیاسی، سبز بودن، عضویت در گروه پیشاهنگی یا خانواده. (سلیگمن، ۱۳۹۷)

هنگامی که مؤلفه‌های فرهنگ انتظار را از منابع دینی بررسی می‌کنیم، درمی‌یابیم که این فرهنگ اصیل شیعی، سرشار از عوامل نشاط‌بخش روانی است؛ فرهنگی غنی که در عین اهمیت آخرالزمانی آن، همچنان مغفول و مظلوم مانده و در نتیجه، نوع انسان از شور و نشاط سرشار این موهبت محروم مانده است. در تجربه‌های تاریخی کشورمان مانند دفاع مقدس، هر گاه به این مهم روی آورده ایم، روحیه‌های قدرتمند و پرنشاطی را مشاهده کردیم که حتی در سخت‌ترین لحظات، سرشار از شور و امید و حرکت بودند. حال این سؤال مطرح می‌شود که چرا در ادامه این مسیر الهی، از این فرهنگ روح‌بخش غافل بمانیم؟!

با توجه به پژوهش‌های حوزه روان‌شناسی و جامعه‌شناسی مطرح شده، عناصر رضایت از زندگی، عزت نفس، دینداری، امید به آینده، معنابخشی به زندگی و حمایت اجتماعی، بیشترین تأثیر را در نشاط اجتماعی دارند؛ این در حالی است که این موارد از شاخصه‌های مهم فرهنگ انتظار می‌باشند. برای نمونه، حمایت اجتماعی به عنوان یکی از عوامل شادکامی و نشاط، به بهترین نحو در سایه ارتباط قلبی با امام زمان (عج) تجلی می‌یابد؛ زیرا خود وجود مبارک حضرت در نامه خود به شیخ مفید می‌فرماید: «ما در رعایت حال شما کوتاهی نمی‌کنیم و اگر چنین نبود، محنت و گرفتار بر شما نازل می‌شد و دشمنانتان شما را ریشه کن می‌کردند». همچنین می‌فرماید: «اگر این گونه نبود که ما دوستدار اصلاح کار شما هستیم و به شما نظر لطف داریم، از توجه و التفات به شما، به خاطر کارهای ناپسندتان، احتراز می‌کردیم». حال کدام حمایت اجتماعی به پای حمایت امام عصر (عج) می‌رسد؟! وقتی حمایت انسانهای عادی می‌تواند این قدر اثرگذار باشد، حمایت ولی الهی چه اثری در زندگی انسان خواهد داشت؟! انسان خواهد داشت؟!»

فرهنگ مهدوی عبارت است از: «بیان اندیشه‌ها، باورها، اصول و اعتقادات مربوط به آموزه مهدویت، تبیین ارزشها و بایدها و نبایدهای آن، تعیین هنجارها و الگوهای رفتاری کرداری مرتبط با آن، تولید نمادها، نشانه‌ها و علائم نمادین برای توسعه و تحکیم آن، تولید آیینها و آداب و رسوم تازه و تقویت آیینهای پیشین، ابداع و نوآوری‌های ارتباطی رسانه‌ها در حوزه شبکه‌های انسانی حقیقی و مجازی، توسعه و بسط مهارتهای مورد نیاز مانند زمینه‌سازی ظهور، انتظار سازنده، روشهای یاری مهدی موعود (عج) و...» (ذیحی، ۱۳۸۸). از مهم‌ترین مسائل و آموزه‌های مربوط به اندیشه مهدویت، مسئله «انتظار فرج» است که به دلیل اهمیت فوق‌العاده و نقش گسترده و بسیار سازنده‌اش در نگاه شیعی، از آن به «فرهنگ انتظار» یاد می‌شود. (ابراهیم‌زاده آملی، ۱۳۸۷)

حزن و اندوه بر امام عصر (عج)؛ سبب معناداری و هدفمندی زندگی است. از سویی، هر آنچه سبب هدفمندی و معناداری شود، موجب نشاط می‌شود. در نتیجه، حزن و اندوه بر امام، سبب نوعی شادی و نشاط می‌شود. باورداشت مهدویت با امیدبخشی، معنابخشی، هدفمندی و عبودیت، اسباب تأمین و تعالی شادی و نشاط را فراهم می‌آورد. در باورداشت مهدویت، توصیه به شادی‌های متعارف نیز به چشم می‌خورد. از شاخصه‌های شادی مهدوی، تقسیم و تکثیر شادی با دیگران مورد توجه است. در این گونه شادی‌ها، شاهد بسط و گسترش شادی و فراهم آمدن شادی اجتماعی هستیم. (کاکاوند و محمدی منفرد، ۱۳۹۹)

تدبر در آیات و روایات ما را به این نتیجه می‌رساند که مذهب اسلام عواملی را برای شادکامی، سلامتی، امیدواری، کیفیت بهتر زندگی و... معرفی می‌کند که در هر زمان و مکان و برای هر سن و قشری قابل استفاده باشد. حضرت پیامبر(ص)، خزانه‌دار تمام علوم از جمله روان‌شناسی، حضرت مهدی(ع)، فرزند بزرگوارشان را سرچشمه شادی و نشاط معرفی کرده و در این باره می‌فرماید: «اهل آسمان و زمین، پرندگان و حیوانات وحشی و حتی ماهیان دریا به وجود او شاد می‌شوند». زمانی که حتی وحوش و پرندگان و ماهیان نیز به شادی می‌رسند و از آن بهره می‌برند، تصور کنید که چه شادی بزرگی برای انسان به وجود می‌آید. (پاک‌نیا، ۱۳۹۲)

مهدی‌باوری می‌تواند نیازهای عمیق انسان را برآورده کند، ابعاد وجودی او را شکل دهد و در تمام زندگی او اثرگذار باشد. برخی از پژوهشگران، مکتب انتظار را تنها یک مکتب روان‌شناسی به شمار می‌آورند و ضروری می‌دانند که جنبه‌های روان‌شناسی مهدویت شناسایی و تبیین شود (مدن، ۱۳۹۴). اولین وجه تربیتی مهدویت را باید در کارکرد هدفمند و پویای آن دانست. مهدویت یا جریان انتظار، ایجادکننده یک جریان هدفمند، فعال و پویاست. انتظار، یک جریان پیش‌رونده است؛ زیرا نوعی حالت روانی است که زمینه‌ساز آمادگی و تحول در معرفت، احساس، رفتار و عمل آدمی می‌شود. اما تنها یک حالت روانی نیست، بلکه احوال روحی جریان‌یافته‌ای است که همراه با تغییر و تحول، به اقدام و عمل می‌انجامد. (زرقانی، ۱۳۹۹)

آیت‌الله خامنه‌ای نیز امیدآفرینی را از بزرگ‌ترین خواص اندیشه مهدویت و انتظار برمی‌شمرد. رهبر انقلاب اسلامی در این باره می‌فرماید: «بزرگ‌ترین خاصیت این اعتقاد در میان شیعیان، امیدآفرینی است. جامعه تشیع فقط به برجستگی‌های تاریخ خود در گذشته متکی نیست، چشم به آینده دارد. یک نفر معتقد به مسئله مهدویت طبق اعتقاد تشیع، در سخت‌ترین شرایط، دل را خالی از امید نمی‌داند و شعله امید همواره وجود دارد. می‌داند که این دوران تاریکی، این دوران ظلم، این دوران تسلط ناحق و باطل قطعاً سپری خواهد شد. این یکی از مهم‌ترین آثار و دستاوردهای این اعتقاد است» (ملکی‌راد، ۱۳۹۹). همچنین به فرموده مقام معظم رهبری، انتظار یک عمل است؛ یک آماده‌سازی است؛ یک تقویت انگیزه در دل و درون است؛ یک نشاط و تحرک و پویایی است در همه زمینه‌ها (خامنه‌ای، ۱۳۹۰). می‌دانیم که امید و نشاط دو روی یک سکه‌اند؛ با توجه به اهمیت بحث امیدآفرینی که از منویات

روز مقام معظم رهبری است، اهمیت پرداختن به بحث نشاط و امید در جامعه می‌تواند گره‌گشای مسائل مختلف در اقشار مردم باشد.

در فرهنگ مهدوی، کارکردی که از ابتدا ترسیم شده، کارک «زمینه‌سازی ظهور» و تحقق «فرهنگ آرمانی مهدوی» است. اما مهم‌ترین کارکردهای پنهان این فرهنگ عبارتند از: ترسیم اهداف زندگی، خوش‌بینی و نشاط، پویایی و هویت‌بخشی انسجام‌آفرین. (متقی‌زاده، ۱۳۸۸)

به نظر می‌رسد با وجود پیشرفت علم و تولد روشهای درمانی جدید، روان‌شناسی از درمان برخی بیماری‌ها عاجز مانده است. برای مثال، اگر با فردی شدیداً ناامید و از هم‌پاشیده روبه‌رو شویم، تمامی فنون و روشها نامؤثر می‌شوند؛ در حالی که در چنین شرایطی هنوز مذهب می‌تواند کارآمدی خود را حفظ کند (پروپست، ۱۹۸۸؛ نقل از: مروّج، ۱۳۸۸). وضعیت کلی نشاط در جامعه ایران مناسب نیست و این ادعا مبتنی بر آمارهای جهانی شادی و نشاط است. یکی از مهم‌ترین این گزارشها، گزارش نشاط سازمان ملل متحد (۲۰۱۶) است که بر اساس آن، نمره نشاط در ایران با ۴/۸ در رتبه ۱۰۵ قرار دارد (هلیول^۲ و همکاران، ۲۰۱۶)؛ هرچند نمی‌توان به آمارهای خارجی اعتماد کامل کرد. وضعیت نشاط در جامعه را از بسیاری از کشورهای جهان بهتر می‌دانیم؛ این مسئله در مراسم مذهبی، کمکهای انسان‌دوستانه مردم به یکدیگر در پدیده‌های طبیعی و حوادث، مناسبتها و روزهای ملی مانند روز طبیعت یا راهپیمایی‌ها نمایان است. اما در برخی مناسبات اجتماعی شاهد افول نسبی نشاط در اثر مشکلات متعدد اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در جامعه هستیم.

همچنین می‌توان گفت که این خمودی می‌تواند ناشی از خود فناوری باشد که قرار بود آرامش و نشاط برای انسان به ارمغان بیاورد. اما از آنجا که بدون پیوست مشخص فرهنگی مطرح شد، حتی در سطوح جهانی نیز مشکلاتی را با خود به ارمغان آورد و کشور ما هم از این قضیه مستثنی نیست. صادق طباطبایی در مقدمه ترجمه کتاب «تکنوپولی» نیل پستمن^۳ در تخطئه نظام سلطه مدرنیته بر فرهنگ می‌نویسد: «اینجاست که رقیبی به نام فرهنگ بر سر راه تکنوپولی خودنمایی نمی‌کند. تکنوپولی خود به فرهنگ تبدیل شده است؛ وجه بارز این فرهنگ، قرار دادن فناوری به جای خداست؛ لذا شاخصه‌ها و خصلتهای آن، خدای گونه است. اینک دیگر همه چیز اعتبار و تشخص خود را از فناوری می‌گیرد. در راستای تحقق

---

1. Propst
2. Helliwell
3. Postman

رابطه فرهنگ انتظار با نشاط (مطالعه موردی دانشجومعلم‌ان ... ۱۷۱)

چنین امری، باید نظام اجتماعی دیگری ساخته و پرداخته شود. این راه الزاماً به فروپاشی و نابودی باورها و عقاید سنتی منتهی می‌شود». (پستمن، ۱۳۷۳)

انتظار راه برون‌رفت از وضعیت بحران معنا در دنیای مدرن است و باید نقش انتظار معنوی و قدسی در جهان جدید و کارویژه‌های معنوی آن در وضعیت بحران معنا بررسی شود. تأکید بر موضوع مهدویت و انتظار در دوره معاصر به معنای نگرش انحصاری و تک‌بعدی به این موضوع در منظومه آموزه‌های دینی و اسلامی نیست. توجه به مقوله انتظار، تأکید بر یکی از مؤلفه‌های اسلامی است که با حل بحران دنیای جدید، راه‌های امید و روشنایی را در وضعیت تیره و تاریک مدرن می‌گشاید. به بیان دیگر؛ توجه به مهدویت به معنای نفی راه‌های دیگر در حل مشکل معنا و معنویت در دنیای مدرن نیست، بلکه طبیعی است که این جنبه از اندیشه اسلامی، مکملی برای دیگر آموزه‌های دینی است و کارآمدی نظام اندیشه دینی را در دنیای مدرن افزون‌تر خواهد کرد. (بابایی و خوبی‌نژاد، ۱۳۸۹)

توجه به امر فرهنگ انتظار و تدوین راهبرد مطلوب در توسعه جامعه منتظر به دو دلیل بسیار عمده از ضروریات امروزی جامعه ایرانی به شمار می‌آید و می‌توان با بذل عنایت و تلاش برای توسعه تفکر راهبردی و عمل بر مبنای فرهنگ انتظار و راهبردهای زمینه‌سازی ظهور، ناظر بروز دلایلی متقن در بازیابی جامعه منتظر اسلامی باشیم. دلایلی همچون بیانات حضرت امام خمینی در قلمداد کردن انقلاب اسلامی به عنوان دولت زمینه‌سازی که نقشی اساسی در تقویت و اعتلای فرهنگ انتظار و در امر خدمت مهدوی به جامعه انقلابی و ظلم جهانی داشته و ادامه این تفکر و لزوم توجه به مهندسی انتظار را اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. دلیل دوم بر این ضرورت، به افزایش ناهنجاری‌ها و ضعف‌های فرهنگی بازمی‌گردد که گویی امروزه دامنگیر جامعه ایرانی شده است (عصاریان‌نژاد و علوی، ۱۳۹۱). امروزه در دنیای رسانه‌های جهانی، فیلم و سیاست و فرهنگ، شاهد هستیم که به انواع روشها سعی می‌کنند مفاهیم فرهنگ اصیل انتظار را از ذهن انسانها محو یا منحرف کنند و با ارائه موهومات و قرائت انسان‌گرایانه از مفاهیم آخرالزمانی، این مهم را که از اعتقادات اکثر افراد سرچشمه می‌گیرد، در راستای اهداف استعماری زورگویان جهان مصادره کنند.

در حال حاضر، نظام استکبار جهانی به درستی درک کرده است که اعتقاد به مهدویت چه اعتقادی در افراد ایجاد می‌کند و چه انگیزه‌ای برای اجرای امر به معروف و نهی از منکر در آنها به وجود می‌آورد. به همین سبب، با تمام وجود و با تمام امکانات و منابع خود برای

رویاری و مبارزه با ایده مهدویت که ریشه استکبار، ظلم و فساد را خواهد سوزاند، سرمایه‌گذاری کرده است. (محمدحاشمی، ۱۳۹۵)

در تلاشهایی که محققان معاصر از مقوله منتظران حضرت مهدی (عج) انجام داده‌اند، نشانه‌هایی از رویکرد فعالیت آنان به صورت یک پژوهش با ابعاد روان‌شناختی این عقیده نمی‌بینم. البته این الزاماً به معنای خالی بودن تحقیقات در زمینه عقیده انتظار مهدویت با رویکرد روان‌شناختی کامل نیست، بلکه اشاره‌هایی محدود و پراکنده در اینجا و آنجا شده است و این عقب‌ماندگی موضوع با نگرش روان‌شناختی، موجب خسارت فراوان برای حوزه معرفت‌شناسی انتظار و به شکل کلی، حوزه مهدویت شده است. می‌توانیم بگوییم شناخت این ابعاد روان‌شناسی، قبل از آنکه یک کار فرهنگی یا فعالیت علمی محض باشد، یک واجب شرعی است (مدن، ۱۳۹۴) و جای تعجب دارد که در کشور ما که ام‌القرای جهان اسلام و تشیع است، پژوهشهایی که به ابعاد مختلف این فرهنگ بپردازد، بسیار کم به چشم می‌خورد. این مسئله، خلأ پژوهشهایی از این دست را بیشتر خاطر نشان می‌کند.

اعتقاد به منجی موعود و تشکیل حکومت جهانی و سرشار از عدل و نشاط او در همه ادیان الهی وجود دارد. در این میان، این مفهوم در میان شیعیان اهمیت شاخصی دارد و جزئیات آن در منابع شیعی تشریح شده است. در روایات شیعه از انتظار فرج به عنوان برترین اعمال یاد شده است. انسان منتظر با توجه به آموزه‌های فرهنگ انتظار، امام معصوم را حاضر و ناظر بر اعمال و حتی افکار و نیت خود می‌داند و نسبت به افراد جامعه، حتی در ابعاد جهانی احساس مسئولیت می‌کند. او همه مسائل فردی و اجتماعی خود را به شکلی مسئولانه و در راستای رسالت منتظرانه خود بازتعریف و حل و فصل می‌کند. در نتیجه، انگیزه و امید بی‌انتهای و توان و نشاطی را در خود احساس می‌کند که در واقع از فیوضات الهی امام زمان (عج) سرچشمه می‌گیرد. این در حالی است که مؤلفه نشاط به عنوان یکی از نیازهای روحی انسان، امروزه به عنوان یکی از شاخصهای توسعه مطرح می‌شود و در رشد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حتی معنوی جامعه دارای اثرگذاری قابل توجهی است. سبک زندگی‌ای که در پرتو فرهنگ انتظار و اعتقاد به حضور و امید به ظهور ولی الهی، به عنوان یکی از عقاید مهم شیعیان، برای انسانهای معتقد یا متریان مهدویت ایجاد می‌شود، ظرفیت و زمینه بسیاری از امیدها، تلاشها و انگیزه‌ها را برای اصلاح در زندگی فردی و اجتماعی می‌سازد و کارکردهای بسزایی برای درمان بسیاری از آسیبهای عصر امروز، از جمله افسردگی، خمودگی و انفعال در زمینه‌های مختلف خواهد داشت.

رابطه فرهنگ انتظار با نشاط (مطالعه موردی دانشجومعلم‌ان ... ۱۷۳)

بشر امروز با وجود پیشرفت فناوری و آسایشهای روزافزون، به آرامش و نشاط مورد نیاز و انتظار خود نرسیده است و به انواع بیماری‌های ناشی از اضطراب و عدم آرامش گرفتار است. مشارکت در انواع فعالیتهای اجتماعی و سیاسی به میزان چشمگیری کاهش پیدا کرده و بی‌تفاوتی و خمودگی در زمینه‌های مختلف شایع شده است. در یک نگاه کلی اگر بخواهیم همه غمها و اضطرابهای بشر امروزی را ریشه‌یابی کنیم، آن را در فقر، جنگ، خیانت، بی‌عدالتی و مشکلاتی خواهیم یافت که در سایه نوعی بحران هویت یا نقص آگاهی‌های علوم مبتنی بر مکاتب پوزیتیویستی به وجود آمده است. همان‌طور که مقام معظم رهبری بارها خطرات تهاجم فرهنگی توسط نظام استکباری غرب را خاطر نشان کردند؛ اندیشمندان شرقی و غربی، به خصوص در دو دهه گذشته، در آثار خود به این مطلب پرداخته‌اند.

نیل پستمن، پژوهشگر آمریکایی، این نظام سلطه را خطری جهانی می‌خواند و در کتاب معروف خود به نام تکنوپولی، فرایند سلطه فناوری بر فرهنگ و ارزشهای ملتها را تشریح می‌کند. صادق طباطبایی مترجم کتاب در پیوستی به این کتاب آورده است: «نتایج قهری و جبری نشان‌دهنده پیشرفت و توسعه تکنیک به جای پیشرفت و توسعه بشریت در سیستم آموزشی و تعلیماتی جامعه‌ای که در اسارت فناوری بوده و تن به انقیاد آن داده است، این شد که تصویر جامع‌الاطراف و به هم مرتبط هماهنگی را که از دنیای خود داشته‌ایم، از دست داده‌ایم. این تکنو امپراتور سرانجام توانسته است تمام ضوابط و مایه‌های اجتماعی، سیاسی، تاریخی، متافیزیکی، منطقی و معیارهای روحی و روانی ما را که به مدد آنها قادر به شناخت و ارزیابی و تمیز بین واقع از غیر واقع بودیم، از ما برباید. ضرورت حفظ حاکمیت تمام‌عیار تکنو امپراتور، در گرو نفی تمامی ارزشها و مبانی عقیدتی است. و دیدیم که پابندی به ارزشهای معنوی و اعتقاد به قدرتی ماورای جهان مادی، نوعی مصونیت را در انسانها پدیدار می‌سازد که از انقیاد کامل و اسارت مطلق در برابر توقعات و ایجابات تکنو امپراتور ممانعت به عمل می‌آورد... از جانب دیگر، دو دین بزرگ مسیحیت و یهودیت، فاقد دستورالعملهایی‌اند که بتوان بر اساس آنها نظام چندبعدی و جامع‌الاطراف اجتماع را به صورتی همگون شکل داد. در این میان، فقط اسلام است که هم داعیه چنین نظامی را دارد و هم آن را در عمل به اثبات رسانده است.» (پستمن، ۱۳۷۳)

گاهی مشاهده می‌کنیم برخی افراد و حتی مسئولان، با نگاهی سطحی، ضعف روحیه نشاط و شادی در جامعه را معلول اعتقادات دینی و مراسمات مذهبی مردم عنوان می‌کنند؛

در صورتی که بخش قابل توجهی از این وضعیت به دلیل دور شدن انسانها از ارزشهای معنوی است؛ زیرا اعتقادات دینی و در اوج آنها فرهنگ انتظار، می‌توانند به عنوان مهم‌ترین اعتقاد تشیع و یکی از مظاهر معنویت و دین‌باوری، با شاخصهای غنی و کارآمد خود و با ظرفیتی بی‌نهایت برای گسترش نشاط و امیدآفرینی و معنابخشی به زندگی انسانها در جامعه و حتی در زمینه درمان بیماری‌های روحی روانی، نقش آفرینی کنند. نشاط و حرکت ناشی از فرهنگ انتظار می‌تواند منشأ تلاشها و رویشها در همه زمینه‌ها باشد. متأسفانه عموم شهروندان با معارف اصیل مهدویت، بیگانه یا از آنها غافل‌اند. به نظر می‌رسد این مسئله، حلقه مفقوده انسان امروز است که می‌تواند با روی آوردن به سوی معارف مهدوی و سبک زندگی منتظرانه، بخش قابل توجهی از آلام خود را بکاهد.

مباحث آخرالزمانی و منجی‌گرایی امروزه بیش از پیش در محافل و رسانه‌های بین‌المللی مطرح شده و ناامیدی از آینده بشریت تئوریزه می‌شود؛ چنانکه فرانسیس فوکویاما در نظریه معروف خود در کتاب پایان تاریخ (فوکویاما، ۱۳۹۵)، ارزشهای لیبرال دموکراسی را ناجی و پناهگاه بشر در پایان تاریخ می‌داند و نظریات دیگر نیز آینده روشنی را برای بشر پیش‌بینی نکرده‌اند. لذا در کشور ما که داعیه‌دار اندیشه مهدویت و مهد تشیع است و انقلاب اسلامی خود را زمینه‌ساز ظهور می‌داند، پژوهشهایی از این دست ضروری به نظر می‌رسد.

مسئله پایان جهان که امروز به شدت از سوی جهان غرب با هجمه تبلیغی سنگین به اشکال مختلف پیش کشیده می‌شود، بیشتر نسل جوان را هدف قرار داده است. در نتیجه، غفلت از نوع نگاه قشر جوان به آینده جهان می‌تواند عامل نگرانی باشد؛ زیرا جوانان، آینده‌ساز جامعه‌اند و در صورت احساس نیاز، لازم است برای این قشر از جامعه برنامه‌ای ویژه طراحی شود. (نیک‌پناه و همکاران، ۱۳۹۱)

ضرورت این پژوهش زمانی آشکارتر می‌شود که از قرن‌ها پیش مکاتب مختلف شرقی و غربی از جمله مکاتب مبتنی بر امانیسم و عرفانهای نوظهور، همواره راهکارها و تکنیکهای مختلفی را برای برون‌رفت از چالشهای روانی و فکری و بالا بردن سطح نشاط و رضایت از زندگی ارائه می‌دهند که حتی گاهی مبتنی بر گزاره‌های غیر واقعی و موهوم است و همان‌طور که می‌بینیم نه تنها به بشر کمک چندانی نکرده، بلکه روز به روز بر این احساس ناامیدی و انفعال دامن می‌زنند. به نظر می‌رسد فرهنگ انتظار به عنوان یک عملیات فکری، اجتماعی، اعتقادی می‌تواند به منزله برگ برنده و نماد قدرتمند در این نزاع تمدنی مطرح باشد. فرهنگ انتظار با آموزه‌های نشاط‌آفرین حقیقی و مبتنی بر ارتباط با امام زنده و حاضر،

مطرح است. طبق اعتقاد مکتب شیعه، هیچ کدام از مفاهیم رنج آور، در قاب تصویر جهان پس از ظهور وجود ندارد؛ یعنی ظهور مساوی است با ریشه کن شدن همه غمهای بشر و نشاط دائمی او. حال پیش‌بینی می‌شود که انتظار این اتفاق پرشکوه و بسیار خوشایند همچون خود این پدیده، شورآفرین و نشاط‌آور باشد.

واضح است که سلامت جامعه وابسته به سلامت روان افراد آن است؛ بنابراین، ضرورت کشف و تقویت عواملی که بر سلامتی و بهزیستی افراد جامعه تأثیر مثبت دارند، بدیهی به نظر می‌رسد. با توجه به اینکه مشکلات، جوانان را بیش از دیگر گروه‌های سنی تحت تأثیر قرار می‌دهد و از آنجا که جوانان آینده‌سازان هر جامعه‌ای می‌باشند، اهمیت سلامت روان، شادکامی و امید در آنان بیش از پیش مشخص می‌شود (مروج، ۱۳۸۸). همچنین قابل توجه است که نشاط و شادی اگر چه در آحاد مردم پراهمیت و اثرگذار است، این مهم در خصوص دانشجومعلم‌ان ضروری‌تر و حیاتی‌تر به نظر می‌رسد؛ زیرا دانشجومعلم‌ان در واقع سرمایه‌های علمی و فرهنگی جامعه‌اند و هرگونه تغییر و تعالی در جامعه باید از مجرای پویای این قشر بگذرد. کشورهای که به رشد و نشاط دانشجومعلم‌ان و قشر معلم بها داده‌اند، شاهد پیشرفتهای شاخص در زمینه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و حتی اقتصادی بوده‌اند. مهدویت و انتظار، مقوله‌ای صرفاً اعتقادی نیست؛ بلکه باید در سیاستگذاری و تدوین نظام آموزش و پرورش دولت زمینه‌ساز ظهور، حضوری پررنگ و جدی داشته باشد. مهدویت، فلسفه بزرگ جهانی است و تنها مخصوص قشری خاص نیست؛ بلکه در حیات کل بشر تأثیرگذار است. مهم‌ترین و کارسازترین عنصر شکل‌دهنده رفتار نسل جدید، بعد از والدین، شخصیت و منش معلم است. به طور کلی، معلم عنصری مؤثر در پایداری بنیادهای تعلیم و تربیت دانش‌آموزان به شمار می‌رود. (موسوی، ۱۳۸۸: ۱۸۴)

اولین نکته‌ای که باید برای متولیان امر حائز اهمیت باشد، این است که توجه داشته باشند که معلم بی‌نشاط و بی‌طراوت می‌تواند نسلی بی‌نشاط و بی‌طراوت به وجود آورد؛ لذا تفاوت عمده، در جدی گرفتن و جدی نگرفتن این مسئله در آموزش و پرورش است و موردی که باید در صدر توجهات قرار گیرد، این است که این دستگاه عظیم باید برای جلوگیری از پیری معلم و حفظ نشاط و شادابی او، برنامه جامع، مستمر و متناسب با شرایط مختلف کشور داشته باشد. امسال مقام معظم رهبری در دیدار سالانه خود با جامعه فرهنگیان کشور، به مسئله مهم و تأثیرگذار شادابی معلم اشاره کردند و از دست‌اندرکاران وزارت آموزش و پرورش خواستند که متوجه این ضرورت باشند و نگذارند روحیه معلم پیر شود (ستایش‌فر، ۱۳۹۷). قابل

توجه است که اگر انوار شور و اشتیاق این فرهنگ اصیل شیعی بر پیکر خسته نظام آموزشی مان، اعم از استاد و پژوهشگر و معلم و دانش آموز بتابد، چه اثرات جانبخش و متعالی در این عرصه را شاهد خواهیم بود.

بررسی نشاط در دانشجومعلمان دختر به عنوان بانوان و مادران جامعه که پرورش دهنده نسل فردا هستند، در مرتبه اول و به عنوان معلمان بخش عظیمی از دانش آموزان، در مرتبه دوم اهمیت ویژه دارد. این پژوهشها زمینه‌های فرهنگی و علمی لازم را برای تبیین نقش کارآمد فرهنگ انتظار از مؤلفه‌های تمدن توحیدی که تمدن پرشکوه آینده بشریت خواهد بود، فراهم می‌سازد. در سالهای اخیر شاهد نظریه‌پردازی‌ها و برنامه‌های مفصلی در قالب طرح تحول بنیادین آموزش و پرورش بوده‌ایم. عملیاتی شدن این برنامه‌ها در گرو تحول، نشاط و پویایی دانشجومعلمان و معلمان است که بازوان آموزشی و تربیتی نظام آموزش و پرورش اند. لذا ضروری است راهکارهای مختلف افزایش نشاط اجتماعی و معنوی درباره ایشان بررسی شود. به نظر می‌رسد دو مفهوم مهم «نشاط» و «معنویت» در فرهنگ انتظار جمع شده است.

نتایج این پژوهش برای برنامه‌ریزی‌های آموزشی و فرهنگی در سازمانهای متولی امر تعلیم و تربیت و تبلیغات اسلامی، از قبیل وزارت آموزش و پرورش و آموزش عالی، سازمان تبلیغات، وزارت ارشاد اسلامی، سازمان جوانان، شهرداری‌ها و فرهنگسراها، حوزه‌های علمیه و اداره امور فرهنگی و تشکلات دانشجویی در دانشگاهها و سازمانهای مختلف، صدا و سیما و مراکز تولید رسانه، مراکز تحقیق اسلامی، مراکز مشاوره و درمان بیماری‌های روانی و... مفید خواهد بود.

۲. پیشینه پژوهش

آثار مختلفی از جمله کتاب، مقاله و پایان‌نامه در خصوص جنبه‌های مختلف شناختی و رفتاری انتظار، بر اساس آیات و روایات به رشته تحقیق و تحریر و انتشار درآمده؛ اما تحقیقات کاربردی درباره کارکردهای تربیتی و روانی مهدویت، به صورت محدود انجام شده که عناوین آنها در ادامه ذکر شده است.

پورسیدآقایی (۱۴۰۰) در پژوهشی کاربردی با عنوان «اثربخشی آموزش فرهنگ انتظار بر بهبود کیفیت زندگی، امید و بهزیستی روان‌شناختی دانشجویان در دوران کرونا»، به روش نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون- پس‌آزمون و گروه شاهد، به این نتیجه رسید که آموزش

فرهنگ انتظار، منجر به تفاوت معنادار میانگین نمرات گروه‌های مداخله در هر سه متغیر کیفیت زندگی، امید و بهزیستی روان‌شناختی شده است.

سلیمی‌نیا و همکاران (۱۳۹۹) در «تدوین مدل شادکامی بر اساس هوش معنوی و کیفیت روابط بین فردی با میانجی‌گری تاب‌آوری و شفقت به خود در دانشجویان» که از نظر هدف، کاربردی و به روش کمی-کیفی انجام شده است؛ به این نتیجه رسیدند که هوش معنوی بر شادکامی دانشجویان اثر مستقیم دارد و همچنین کیفیت رابطه بر شادکامی دانشجویان اثر مستقیم و معناداری دارد و نیز هوش معنوی با میانجی‌گری تاب‌آوری بر شادکامی اثر غیر مستقیم دارد. در تبیین این یافته‌ها بیان می‌کنند که افراد با هوش معنوی بالا، در برابر مشکلات، تاب‌آوری بیشتری از خود نشان می‌دهند و می‌توانند با آرامش بیشتری از مشکلات عبور کنند. این موضوع، احساس کارآمدی و کنترل را در آنان ایجاد می‌کند و منجر به شادکامی می‌شود. در مجموع، پژوهش نشان داد که تاب‌آوری می‌تواند به عنوان میانجی در ارتباط بین هوش معنوی و شادکامی عمل کند و با افزایش تاب‌آوری که قابل آموزش نیز می‌باشد، شادکامی بیشتری تجربه شود و نیز نشان داد که مقدار اثر غیر مستقیم هوش معنوی بر شادکامی از طریق متغیر واسطه‌ای «شفقت به خود»، معنادار نیست.

فاطمی عقدا (۱۳۹۹) در «بررسی رابطه هوش معنوی با مسئولیت‌پذیری و شادکامی دانش‌آموزان دختر متوسطه» که پژوهشی توصیفی از نوع همبستگی و با هدف کاربردی است، به این نتیجه رسید که هوش معنوی می‌تواند پیش‌بینی‌کننده مثبت و معنادار شادکامی دانش‌آموزان دختر باشد. همچنین نتایج نشان داد که مسئولیت‌پذیری می‌تواند پیش‌بینی‌کننده مثبت و معنادار شادکامی دانش‌آموزان دختر باشد. بر اساس این پژوهش، مسئولیت‌پذیری در مقایسه با هوش معنوی، پیش‌بینی‌کننده قوی‌تری برای شادکامی دانش‌آموزان است.

کاکاوند و محمدی منفرد (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «ماهیت و مؤلفه‌های شادی در آموزه مهدویت با تأکید بر عنصر امید» با روش توصیفی و تحلیلی و با تکنیک کتابخانه‌ای، ضمن تحلیل مؤلفه‌های شادی در آموزه مهدویت، با تأکید بر عنصر امید به این نتیجه رسیدند که توصیه به حزن و اندوه بر فراق امام زمان (عج) با مؤلفه‌های شادی در تضاد نیست، بلکه این حزن و اندوه تقویت‌کننده نشاط و شادی است؛ زیرا نوع خاصی از نشاط با استفاده از عناصر «معنابخشی به زندگی و هدفمندی»، «ایجاد باور به پیروزی نهایی حق بر باطل» و «باور به امنیت فراگیر مالی، جانی و روانی در زمان ظهور»، در آموزه مهدویت نهفته است.

گرامی (۱۳۹۸) در پژوهش «نشاط اجتماعی منتظران در نظریه انتظار از منظر مقام معظم رهبری»، با روش توصیفی تحلیلی و بر اساس منابع کتابخانه‌ای به بررسی مؤلفه‌های نشاط اجتماعی به عنوان یکی از مفاهیم مهم در روان‌شناسی اجتماعی و تبیین اهمیت آن می‌پردازد؛ چرا که موجب پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و پیشرفت فرد و جامعه به سوی کمال مطلوب می‌شود. او مهم‌ترین عوامل نشاط اجتماعی را از منظر نظریه پردازان اجتماعی، «مشارکت اجتماعی»، «احساس رضایتمندی» و «احساس امیدواری» بیان می‌کند و ضمن تشریح مواضع مقام معظم رهبری در بیانات ایشان، به این نتیجه می‌رسد که این عوامل از مؤلفه‌های انتظار مهدی (عج) از منظر ایشان می‌باشند. از منظر ایشان، انتظار حقیقی موجب تحقق هر چه بیشتر عوامل سه‌گانه نشاط اجتماعی خواهد شد. میل به ایجاد تغییرات اجتماعی، حضور فعال در جامعه سیاسی، توجه به حضور ولی عصر (عج) و احساس خشنودی به دلیل حرکت در جهت اهداف والا و احساس امیدواری در جامعه منتظر نسبت به تحقق آینده‌ای روشن برای نوع بشر؛ از ویژگی‌های جامعه منتظر است که بر تحقق عوامل سه‌گانه نشاط اجتماعی مؤثرند.

ملکی‌راد (۱۳۹۹) در پژوهشی، کارکردهای اندیشه مهدویت را در سه سطح برون‌دینی، درون‌دینی با تأکید بر ایده مشترک مذاهب اسلامی در باور به مهدویت و درون‌مذهبی با تأکید بر اندیشه ولایت و امامت بررسی کرده است. روش پژوهش، توصیفی و تحلیلی با تکنیک کتابخانه‌ای است. نگارنده به این نتیجه رسیده است که مهم‌ترین کارکردهای مهدویت در حوزه برون‌دینی، ایجاد هویت، ارزشها و هنجارهای مشترک بین پیروان ادیان و مذاهب و در حوزه درون‌دینی، رفتار مبتنی بر امید، تعهد و مسئولیت، ایمان و اصلاح و تغییر رفتار بر محور تقوا و بر محور صبر و پایداری است. در حوزه درون‌مذهبی نیز شکل‌گیری رفتارهایی مبتنی بر باور به امامت، نظارت امام مهدی (عج) بر زندگی، شکل‌گیری رفتار فردی و اجتماعی بر محور ویژگی‌های زمینه‌سازان ظهور و شکل‌گیری رفتارهایی بر محور محبت به اولیای الهی به خصوص امام زمان (عج) می‌باشد.

سبحانی (۱۳۹۶) در کتاب «مهدویت و آرامش روان» درباره آموزه‌های مهدویت و درمان بیماری‌های روح و روان بشر امروز شرح داده است و مفاهیم و ملزومات فرهنگ مهدویت را با رویکردی روان‌شناسانه بررسی و تحلیل کرده است. فصل اول این کتاب به بیان مفاهیم اختصاص یافته است و در فصول دوم تا پنجم به ترتیب، موضوعاتی چون: تحلیل روان‌شناختی مهدویت، مهدویت و شاخصه‌های بهداشت روان، تأثیر مهدویت بر بهداشت روان و رابطه مهدویت و روان‌درمانی مطرح شده‌اند.

رابطه فرهنگ انتظار با نشاط (مطالعه موردی دانشجومعلمان ... ۱۷۹

پسندیده (۱۳۹۵) در کتاب «الگوی اسلامی شادکامی» در ۱۶ فصل به بررسی عوامل شادکامی و تطبیق نظریات نشاط و شادکامی و مؤلفه‌های آنها در قرآن و روایات و روان‌شناسی غرب پرداخته است. او رابطه مذهب با عواملی همچون رضایتمندی، شادی، سلامتی، هیجان‌ات مثبت و سلامت روان را طبق آموزه‌های اسلامی، تشریح و ساختار مشخصی برای شادکامی بر اساس اسلام ارائه کرده و ضمن آن به نقد و آسیب‌شناسی مکاتب روان‌شناسی غرب درباره شادکامی و بهزیستی روانی با رویکردی علمی و تحلیلی پرداخته است.

چیناوی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی کاربردی با عنوان «اثربخشی آموزش معارف مهدوی بر بهزیستی روان‌شناختی و جهت‌گیری زندگی» با روش کمی - کیفی و پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه کنترل، به بررسی اثر آموزش معارف مهدوی بر بهزیستی روان‌شناختی و جهت‌گیری زندگی دانش‌آموزان پسر پایه اول دبیرستان شهر اصفهان پرداخت. نتایج نشان داد که آموزش مهدوی بر بهزیستی روان‌شناختی تأثیر مثبت داشته، اما تأثیری بر جهت‌گیری زندگی دانش‌آموزان نداشته است.

مدن (۱۳۹۴) در «روان‌شناسی انتظار» به بررسی و توصیف ابعاد روحی و روان‌شناختی مفهوم انتظار پرداخته است. نویسنده ابتدا عناصر معرفتی، وجدانی و رفتاری تشکیل‌دهنده انتظار را شرح داده، سپس به شرح انتظار منفی و روان‌شناسی مهدویت‌های باطل و عوامل آن پرداخته است. در ادامه رویکردهای شیوه‌ای نقلی، تاریخی، سیاسی، اجتماعی و روانی را در بررسی عقیده مهدویت شرح داده است. سپس به تشریح روان‌شناسی افراد منتظر و شاخصهای فرهنگ انتظار، وجود امام به صورت زنده، حوادث و وقایع جاری و نقش نخبگان در تربیت عبادی منتظران پرداخته و در آخر، ابعاد مثبت روان‌شناسی در عقیده مهدویت را تشریح کرده است.

شرفی جم (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «آثار تربیتی فرهنگ انتظار در تقابل با چالشهای جدید خانواده» که با روش توصیفی، اسنادی و تحلیلی انجام شده است، ابتدا موارد ناظر به واقعیات تربیت اسلامی در عصر غیبت را با مراجعه به منابع مستند، توصیف و پس از آن، چالشهای جدید نهاد خانواده را به شیوه اسنادی طبقه‌بندی کرده و در بخش بعد، آثار تربیتی انتظار را از طریق واکاوی برخی روایات تبیین کرده است. با تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش، مهم‌ترین آثار تربیتی انتظار در مفاهیمی مانند «باور به هدفمندی جهان»، «حاکمیت تقوا بر جامعه»، «معیت علم و عمل متربی»، «حضور خانواده در متن تربیت» و «معناداری

زندگی» ارائه شده است. اگر خانواده مانند یک سازمان پویا متأثر از فرهنگ انتظار باشد، شرایطی را برای تربی فراهم می کند که از بروز چالشهای جدی در خانواده ممانعت به عمل می آورد.

کلاتری و همکاران (۱۳۹۳) در «بررسی تأثیر انتظار امام مهدی (عج) بر سلامت ذهن و کیفیت زندگی دانشجویان دانشگاه غیر انتفاعی رفسنجان» که پژوهشی کاربردی با روش توصیفی پیمایشی و با تحلیل ضرایب همبستگی بین انتظار امام مهدی (عج) با خرده مقیاسهای سلامت ذهن و کیفیت زندگی است، همسو با نتایج تحقیقات گذشته به این نتیجه رسیدند که بین متغیر انتظار امام مهدی (عج) با سلامت ذهن و کیفیت زندگی رابطه معنادار وجود دارد.

بیدی و رنجبرزاده (۱۳۹۲) در «روانشناسی انتظار»، ضمن تشریح و توصیف الفبای مهدویت، ابعاد مختلف این پدیده را از منظر ادیان مختلف، ملل، قرآن، سنت و روانشناسی بررسی کردند و در ادامه به ویژگیهای حکومت جهانی پرداخته، شاخصههای انتظار را از قبیل خودسازی فردی، خودیاری اجتماعی، حل نشدن در فساد محیط و عدم تسلیم در برابر آلودگیها، از منظر روانشناسان غربی و اسلام مورد بررسی قرار دادند و به بررسی روان شناختی آثار مهدویت بر زندگی منتظران، شامل امیدآفرینی، پویایی معطوف به هدف، استقرار وحدت و همبستگی، مراقبت دائمی و سلامت اخلاقی جامعه پرداختند و در آخر نیز نظرات تطبیقی مکتب انتظار و مکاتب روانشناسی غربی را درباره شخصیت سالم و مطلوب بیان کردند.

پاک‌نیا (۱۳۹۲) در کتاب «امام زمان (عج) سرچشمه نشاط جهان» درباره شخصیت امام زمان (عج) و ویژگیهای ایشان، انتظار و وظایف منتظران، عصر ظهور و دشمنان امام زمان، با رویکرد نشاطبخشی ظهور به جهانیان بر اساس آیات و روایات پرداخته است.

مروّج (۱۳۸۸) در «بررسی تأثیر آموزه‌های مذهبی (مبتنی بر انتظار فرج) بر سلامت روان، شادکامی و امید دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز» با روش کمی - کیفی به بررسی و تحلیل رابطه آموزه‌های مذهبی مبتنی بر انتظار فرج بر شادکامی و امیدواری دانشجویان پرداخت. در این تحقیق، نظریات مختلف اندیشمندان حوزه روانشناسی و جامعه‌شناسی را درباره شادکامی و عوامل آن تحلیل کرده، سپس به تحلیل ارزش و اهمیت نشاط و شادی در اندیشه اسلامی پرداخته است. سلامت روان و شادکامی و امید دانشجویان را در دو مرحله به روش پیش‌آزمون و پس‌آزمون، با برگزاری دوره آموزشی معارف مهدوی برای گروه

آزمایش و به وسیله آزمونهای معتبر سنجیده است و به این نتیجه رسیده که این رابطه به شکل معناداری مثبت است و آموزه‌های مذهبی مبتنی بر انتظار فرج باعث تداوم سلامت روان، شادکامی و امید گروه آزمایش شده است.

احمدی (۱۳۸۱) در پژوهش «زمینه‌ها و پیامدهای روان‌شناختی و تربیتی انتظار» که پژوهشی تحلیلی توصیفی با منابع کتابخانه‌ای است، در صدد برآمده است که زمینه‌های روان‌شناختی اندیشیدن درباره منجی عالم بشری را بررسی و اشکال پاسخگویی به این اندیشه را کاوش کند. او ضمن تشریح دوره‌های رشد انسان بر اساس نظریه پیاژه بیان می‌کند که پاسخ به این پرسش با مراجعه به علوم تجربی یا علم فلسفه یا معارف دینی یا با ابزار وهم و خیال ممکن است. او کنترل خویشتن را که لازمه زندگی متعادل روانی است، عاملی برای کشاندن انسان به آینده می‌داند. سپس تشریح می‌کند که علوم تجربی و مفاهیم فلسفی و نیز وهم و خیال نمی‌توانند تصویر روشنی از آینده به انسان ارائه کنند و در این میان، معرفت دینی است که با اتکا به وحی توانسته است به مقتضیات روان‌شناختی انسان برای توجه به آینده پاسخ دهد؛ دینی که به همه جنبه‌های فطری انسان پاسخ داده و به این نیاز بشری نیز پاسخی روشن داده است.

مفتاح و محمدی (۱۳۷۹) در پژوهش «نقش باور به مهدویت در معنابخشی به زندگی» که با روش تحلیلی توصیفی با منابع کتابخانه‌ای انجام شد، تشریح کردند که در مباحث فلسفی برای معنابخشی به زندگی، سه رویکرد تعریف می‌شود: هدفمند بودن، ارزش‌مدار بودن و کارکرد داشتن. در این تحقیق با تکیه بر احادیث پیامبر (ص) و ائمه اطهار (علیهم السلام) نشان داده شد که باور به مهدویت، به هر سه معنای مدنظر، به زندگی شیعیان معنا می‌دهد. درباره هدفمندی، باور به مهدویت از این نظر که جهان را حرکت‌کننده به سوی خیر می‌داند و بر عدالت‌گستری تأکید می‌کند؛ در خصوص ارزش‌محوری، از این نظر که در باور به مهدویت، احیای اسلام راستین، تأمین رفاه و آرامش، رضایت‌مندی و عشق به محبوب، ارزش محسوب می‌شود؛ درباره کارکرد داشتن نیز از آن رو که باور به مهدویت، موجب پارسایی، اخلاق‌مداری، مسئولیت‌پذیری و امیدبخشی می‌شود، زندگی منتظران معنا پیدا می‌کند.

کوئینگ و همکاران (۲۰۰۱) در یک بررسی فراتحلیلی روی ۸۵۰ مطالعه انجام‌شده پیرامون «ارتباط میان باورها و اعمال مذهبی با بهداشت روان و کارکرد اجتماعی»، گزارش کردند مذهب از طریق بالا بردن توانایی در مقابله با استرس، ایجاد فضای حمایت اجتماعی، ایجاد

امید و خوش بینی به منظور کمک به ایجاد هیجانهای مثبت، مثل زندگی کردن بهتر، رضایت از زندگی و شادکامی، اثر مثبت در سلامت روان می گذارد. همان طور که مشاهده می کنیم، درباره اثرات روانی فرهنگ انتظار، پژوهشهای میدانی کافی با توجه به ابعاد موضوع و ضرورت تحقیق با وجود اقتضائات اجتماعی فرهنگی جامعه انجام نشده است و جا دارد این مهم بیشتر از قبل مورد توجه پژوهشگران قرار بگیرد.

ب) روش شناسی تحقیق

این تحقیق به لحاظ هدف، کاربردی و به لحاظ اجرا، از نوع کمی بوده است. برای تحلیل داده های پژوهش از آزمون همبستگی چندمتغیری و برای جمع آوری اطلاعات از پرسشنامه برخط استفاده شده است. هدف این پژوهش، تبیین رابطه بین فرهنگ انتظار و نشاط در بین دانشجویان دختر دانشگاه فرهنگیان اهواز بود.

فرهنگ انتظار از دو مؤلفه «احساسات و عواطف قلبی» و «شناخت و آگاهی» تشکیل شده است؛ عواطف قلبی شامل «ایمان و باور قلبی» و «ابراز عواطف در عمل» (عمل منتظرانه) و شناخت و آگاهی شامل خرده مقیاسهای «شناخت امام»، «فلسفه انتظار» و «فلسفه ظهور». برای اندازه گیری متغیر فرهنگ انتظار از پرسشنامه استاندارد طراحی شده توسط حسین زاده و همکاران (۱۳۸۸) استفاده شد.

یک) ایمان و باور قلبی به حضرت مهدی (عج): شامل مؤلفه های احساس همیشه حاضر و ناظر بودن حضرت، آرامش و امید آفرینی یاد حضرت، احساس تضرع و گریه برای رسیدن به حضرت، دلتنگ بودن برای زیارت مسجد جمکران، وارسته و پاک دانستن منتظران آن حضرت، اثرپذیری از دعاها خوانده شده برای حضرت. این قسمت از پرسشنامه، هفت پرسش (سوالات ۱ تا ۷) با طیف لیکرت پنج گزینه ای (کاملاً موافقم، موافقم، تا حدودی موافقم، مخالفم و کاملاً مخالفم) دارد که به ترتیب به آنها نمره ۵ تا ۱ تعلق می گیرد.

دو) انتظار ظهور حضرت مهدی (عج): با ابراز عواطف قلبی یا عمل منتظرانه، شامل مؤلفه های خواندن همیشگی دعای فرج هنگام نماز یا در طول روز، تعمیق روحیه تعاون و همبستگی مسلمانان به موجب انتظار فرج، تلاش برای اصلاح رفتار و بهتر بودن به امید پذیرش در پیشگاه حضرت، آرزومندی شهادت در پیشگاه امام زمان (عج)، آگاهی از وظایف و تکالیف در عصر غیبت، خود را از منتظران امام زمان (عج) دانستن و داشتن احساس

رابطه فرهنگ انتظار با نشاط (مطالعه موردی دانشجومعلم‌ان ... ۱۸۳)

خوب به این موضوع. این قسمت از پرسشنامه نیز هفت پرسش (سؤالات ۸ تا ۱۴) با طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای (کاملاً موافقم، موافقم، تا حدودی موافقم، مخالفم و کاملاً مخالفم) دارد که به ترتیب به آنها نمره ۵ تا ۱ تعلق می‌گیرد.

سه) علم و شناخت نسبت به حضرت مهدی (عج): شامل مؤلفه‌های سال تولد حضرت، مکان تولد ایشان، القاب و صفات ایشان، زمان شروع غیبت ایشان، مقام معنوی حضرت مهدی (عج)، منظور از وقت معلوم که خدا مهلت داده و اینکه در زمان ظهور حضرت مهدی (عج) کدام یک از پیامبران، ایشان را همراهی می‌کنند. برای این قسمت، ده پرسش طراحی شده که هر پرسش دارای چهار گزینه با یک گزینه صحیح است. به پاسخ صحیح، حداکثر امتیاز؛ یعنی یک داده می‌شود و پاسخهای اشتباه، حداقل امتیاز؛ یعنی صفر می‌گیرند. **چهار) آگاهی به فلسفه غیبت:** شامل مؤلفه‌های آزمایش مردم، حفظ ایمان و استقامت در دینداری، ایجاد امید به آینده، جلوگیری از شهادت زودهنگام ایشان و بیعت نکردن با هیچ یک از طاغوت‌های زمان. برای سنجش این مؤلفه، هشت عبارت در خصوص فلسفه غیبت تهیه شد که از این هشت عبارت، عبارات دو، شش و هشت، غلط است. به هر پاسخ صحیح، یک نمره تعلق می‌گیرد. بنابر این، حداقل نمره، صفر و حداکثر، هشت است.

پنج) آگاهی به فلسفه ظهور: شامل مؤلفه‌های رسیدن مردم به رفاه اقتصادی، تشکیل حکومت واحد جهانی، آشکار شدن حق و از بین رفتن باطل، رشد علم و اجرای دین خدا. طراحی این قسمت، همانند قسمت فلسفه غیبت حضرت است. برای سنجش این مؤلفه، هشت عبارت در خصوص فلسفه ظهور تهیه شد که از این هشت عبارت، عبارات دو، شش و هشت، غلط است. به هر پاسخ صحیح، یک نمره تعلق می‌گیرد. بنابر این، حداقل نمره، صفر و حداکثر، هشت است.

از بین پنج حیطه مذکور، دو مورد اول «عواطف قلبی و احساسات درونی و عمیق جوانان به امام» و «انتظار قلبی برای ظهور» را می‌سنجند و سه حیطه دیگر، میزان «آگاهی و شناخت آنان از امام عصر (عج) و قیام ایشان» را بررسی و سنجش می‌کند. نمره دانشجویان از این پرسشنامه، تعریف عملیاتی فرهنگ انتظار در حیطه‌های مختلف بود.

برای تعیین سطح نشاط، از پرسشنامه استاندارد طراحی شده توسط زارع و امین‌پور (۱۳۹۰) استفاده شد. پرسشنامه شادی و نشاط از ۳۷ گویه و پنج خرده‌مقیاس رضایت از زندگی (۸ سؤال)، آراستگی ظاهری (۹ سؤال)، تعامل اجتماعی (۵ سؤال)، کارایی فردی (۸ سؤال) و کمک به دیگران (۷ سؤال) تشکیل شده است که برای ارزیابی ابعاد مختلف شادی و نشاط

در افراد به کار می‌رود. پاسخ سؤالات به صورت دو گزینه‌ای بله- خیر است؛ پاسخ خیر به هر یک از سؤالات ۱۸ تا ۲۲، و پاسخ بله به سایر سؤالات دو نمره دارد. به پاسخهایی که موافق با کلید نمره‌گذاری نباشند نیز یک نمره داده می‌شود. حداقل نمره در این آزمون، ۳۷ و حداکثر آن ۷۴ است. نمره بالا نشان‌دهنده ویژگی شاد و بانشاط بودن بالای فرد پاسخ‌دهنده است.

جامعه آماری پژوهش را کلیه دانشجویان دختر شاغل به تحصیل دانشگاه فرهنگیان اهواز در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ تشکیل داده است. بر اساس اعلام معاون آموزشی دانشگاه فرهنگیان اهواز، تعداد اعضای جامعه آماری، ۱۷۳۰ نفر بود و با استفاده از جدول مورگان، تعداد اعضای نمونه، ۳۱۳ نفر محاسبه شد. توزیع دانشجویان در رشته‌های مختلف از این قرار بود: آموزش ابتدایی ۱۰۰۰ نفر، زبان انگلیسی ۱۳۰ نفر، تربیت بدنی ۹۵ نفر، مشاوره ۱۴۷ نفر، ریاضی ۱۲۸ نفر، زیست ۲۴ نفر و عربی ۲۰۶ نفر.

روش نمونه‌گیری، خوشه‌ای تصادفی بود. برای همگن بودن نمونه و جامعه آماری، تعداد دانشجویان حاضر در نمونه تصادفی از هر رشته، متناسب با عدد نمونه تعیین شد؛ به طوری که تعداد دانشجویان حاضر در نمونه تصادفی از رشته‌های مختلف از این قرار بود: آموزش ابتدایی ۱۸۱ نفر، زبان انگلیسی ۲۴ نفر، تربیت بدنی ۱۷ نفر، مشاوره ۲۷ نفر، ریاضی ۲۳ نفر، زیست ۴ نفر و عربی ۳۷ نفر؛ در مجموع ۳۱۳ نفر. روش انتخاب اعضای نمونه به این صورت بود که فهرست و اطلاعات دانشجویان هر رشته از طریق نماینده‌های رشته‌ها و با هماهنگی و همکاری معاون آموزشی دانشگاه فرهنگیان اهواز تهیه شد و از هر رشته، تعداد مورد نظر به طور تصادفی از فهرست انتخاب شد. سپس لینک پرسشنامه برخط برای اعضای نمونه ارسال شد و اعضای منتخب، اقدام به پر کردن و ثبت فرم پرسشنامه کردند. در نهایت، داده‌ها برای پردازش آماری گردآوری شدند.

رشته	آموزش ابتدایی	زبان انگلیسی	تربیت بدنی	مشاوره و راهنمایی	ریاضی	زیست	عربی	کل
تعداد دانشجویان	۱۰۰۰	۱۳۰	۹۵	۱۴۷	۱۲۸	۲۴	۲۰۶	۱۷۳۰
تعداد در نمونه	۱۸۱	۲۴	۱۷	۲۷	۲۳	۴	۳۷	۳۱۳

رابطه فرهنگ انتظار با نشاط (مطالعه موردی دانشجومعلمان ... ۱۸۵)

متغیر	بعد	الفای کرانباخ
	رضایت از زندگی	۰/۷۷
	آراستگی ظاهری	۰/۷۱
نشاط	تعامل اجتماعی	۰/۷۸
	کارایی فردی	۰/۸۱
	کمک به دیگران	۰/۷۰
نگرش و احساسات	-	۰/۹۲
شناخت و آگاهی	-	۰/۷۵

طبق جدول بالا، پایایی برای متغیر نشاط، ۰/۷۵ و برای فرهنگ انتظار، ۰/۸۵ به دست آمده است. ضرایب آلفای کرانباخ به دست آمده در جدول نشان می‌دهد که پایایی هر یک از متغیرهای پژوهش، مطلوب ارزیابی می‌شود ($Cronbach's\ alpha > 0/60$) و در نتیجه، می‌توان به اعتبار نتایج پژوهش اطمینان کرد. روایی هر یک از پرسشنامه‌های استفاده شده در پژوهش، توسط جمعی از اساتید متخصص حوزه و دانشگاه تأیید شده است.

۱. روش تحلیل داده‌ها

در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شده است. خلاصه نتایج توصیفی (میانگین و انحراف معیار) متغیرهای پژوهش، ابعاد پنج‌گانه نشاط و نگرش و احساسات و نیز شناخت و آگاهی بررسی شد. بدین صورت که با جداول فراوانی و شاخصهای توصیفی، نمرات آزمودنی‌ها خلاصه‌سازی و گزارش شده است. بخش تحلیل استنباطی به آزمون فرضیه‌های پژوهش و پاسخ به سؤالات پژوهش توسط بررسی و تحلیل واریانس و ضریب بتا اختصاص یافته است. در این بخش، از آزمون رگرسیون چندمتغیری برای آزمون فرضیه‌های پژوهش به همراه آزمونهای مربوط به مفروضات آن استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش نیز از نرم‌افزارهای آماری اس.پی.اس. نسخه ۲۶ و «آر» نسخه ۴.۰.۰ (بسته car) استفاده شده است.

ج) یافته‌های پژوهش

خلاصه نتایج توصیفی (میانگین و انحراف معیار) متغیرهای پژوهش ابعاد پنج‌گانه نشاط و نگرش و احساسات و نیز شناخت و آگاهی در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱: میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش

متغیر	بعد	میانگین	انحراف معیار
نشاط	رضایت از زندگی	۱۴.۳۲	۲.۰۵
	آراستگی ظاهری	۱۴.۵۷	۱.۵۶
	تعامل اجتماعی	۸.۶۶	۱.۴۵
	کارایی فردی	۱۲.۲۳	۲.۱۴
	کمک به دیگران	۱۳.۷۵	۰.۹۱
نگرش و احساسات	-	۵۵.۷۱	۱۰.۹۸
شناخت و آگاهی	-	۱۷.۹۹	۲.۵۶

نتایج حاصل از یافته‌های توصیفی بیانگر آن است که با توجه به اینکه طبق پرسشنامه، حداکثر نمره رضایت از زندگی ۱۶، برای آراستگی ظاهری ۱۸، برای تعامل اجتماعی ۱۰، برای کارایی فردی ۱۶ و برای کمک به دیگران ۱۴ بود؛ با محاسبه نسبت نمره میانگین هر کدام از مؤلفه‌ها به حداکثر نمره، «کمک به دیگران» از مؤلفه‌های نشاط، دارای بیشترین میانگین (۱۳/۷۵) و کمترین انحراف معیار (۰/۹۱) می‌باشد و بعد از آن و با فاصله کم، «رضایت از زندگی» با میانگین ۱۴/۳۲ و انحراف معیار ۲/۰۵ در رتبه دوم است.

همچنین با توجه به جدول یافته‌های توصیفی و میانگین نمره فرهنگ انتظار که در مجموع ۷۳/۷ است و با توجه به اینکه نمره فرهنگ انتظار بین حداقل ۱۴ تا حداکثر ۹۶ است؛ نتیجه می‌گیریم فرهنگ انتظار دانشجو معلمان دختر دانشگاه فرهنگیان اهواز در سطح بالایی (بالتر از میانه) قرار دارد. نشاط دانشجو معلمان نیز با میانگین نمره ۶۳/۵۳ با توجه به اینکه حداقل نمره نشاط ۳۷ و حداکثر ۷۴ است؛ در سطح بالایی (بالتر از میانه) قرار دارد. یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد میانگین نمره احساسات مهدوی نسبت به میانگین نمره شناخت و آگاهی دانشجویان (با توجه به نسبت میزان هر یک به بیشترین مقدار) بیشتر است. این مطلب می‌تواند معلول برنامه‌های فرهنگی انگیزه‌محور که صرفاً بر عواطف مذهبی بنیان دارند، باشد. در ادامه با توجه به اینکه پژوهش حاضر از نوع مطالعات همبستگی است و هدف آن، پیش‌بینی مجموعه‌ای از متغیرهای ملاک (ابعاد پنج‌گانه نشاط) بر اساس مجموعه‌ای از متغیرهای پیش‌بین (نگرش و احساسات و شناخت و آگاهی) است؛ برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل رگرسیون چندمتغیری استفاده شد و برای بررسی جزئی‌تر متغیرهای ملاک از روش تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شد. برای این منظور ابتدا با استفاده از آزمون

چندمتغیری اثر پیلایی^۱، معناداری ترکیب خطی متغیرهای ملاک بر اساس هر یک از متغیرهای پیش‌بین بررسی شد که نتایج آن در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: نتایج تحلیل رگرسیون چندمتغیری

سطح معناداری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	اف	اثر پیلایی	متغیرها
۰/۰۰۱	۳۰۶	۵	۱۲۴/۴۰		عرض از مبدا
۰/۰۰۱	۳۰۶	۵	۵۲/۴۳		نگرش و احساسات
۰/۰۰۱	۳۰۶	۵	۳۱/۵۸		شناخت و آگاهی

همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، آماره چندمتغیری مربوطه؛ یعنی اثر پیلایی، در سطح اطمینان ۹۵ درصد ($\alpha = 0.05$) معنادار است ($P < 0.05$). بدین ترتیب، ترکیب خطی متغیرهای ملاک (ابعاد پنج‌گانه نشاط) از هر یک از متغیرهای مستقل به صورت مجزا تأثیر پذیرفته است. بنابر این، نتیجه گرفته می‌شود که تحلیل رگرسیون چندمتغیری به طور کلی معنادار است.

۱. بررسی مؤلفه اول نشاط (رضایت از زندگی)

آیا رابطه‌ای بین فرهنگ انتظار (عواطف قلبی و احساسات درونی و میزان آگاهی و شناخت) و نشاط (بعد رضایت از زندگی) در دانشجو معلمان دختر دانشگاه فرهنگیان وجود دارد؟ برای پاسخگویی به سؤال اول پژوهش، از آزمون رگرسیون چندگانه تک‌متغیری استفاده شد. رعایت برخی از شرایط برای بررسی اینکه آیا مدل‌های رگرسیونی با داده‌ها پرازش دارند یا خیر، ضروری است، تا بتوان به نتایج مدل آزمون شده اطمینان کرد. مفروضات نرمال بودن توزیع باقیمانده‌ها،^۲ استقلال خطاها،^۳ خطی بودن رابطه،^۴ هم‌واریانس^۵ و عدم وجود نقاط دورافتاده و غیر معمول،^۶ مفروضات مهم مدل‌های رگرسیونی تک‌متغیری‌اند که در هر پنج مؤلفه نشاط، یک به یک بررسی شدند.

1. Pillai's Trace
2. Normally Distributed Residuals
3. Independent Errors
4. Linear Relationship
5. Homoscedasticity
6. Outliers/Influential Cases

پس از بررسی و تأیید مفروضه‌ها، از روش آماری رگرسیون چندگانه برای آزمون فرضیه کلی پژوهش استفاده شد که نتایج در جدول زیر برای مدل رضایت از زندگی گزارش شده است.

جدول ۳: نتایج تجزیه و تحلیل رگرسیون تک‌متغیری (رضایت از زندگی)

متغیر ملاک	متغیر پیش‌بین	α	β	خطای برآورد	T	P	R^2
رضایت از زندگی	نگرش و احساسات	۳/۲۷	۰/۰۹	۰/۰۰۸	۱۰/۱۰	۰/۰۰۱	۰/۳۶
	شناخت و آگاهی		۰/۳۴	۰/۰۰۳	۹/۵۶	۰/۰۰۱	

همان گونه که در جدول نشان داده شده، مجذور همبستگی چندگانه مشخص می‌کند که مجموعه متغیرهای پیش‌بین در مدل رضایت از زندگی، ۳۶ درصد از واریانس موجود در مقادیر متغیر وابسته را تبیین می‌کنند. این شاخص، همبستگی بین مقادیر واقعی و پیش‌بینی شده را نیز نشان می‌دهد. همچنین نتایج به دست آمده نشان می‌دهد ضریب هر دو متغیر نگرش و احساسات (۰/۰۹) و نیز شناخت و آگاهی (۰/۳۴) در متغیر رضایت از زندگی، نقش معناداری دارد. ($P < 0/05$)

۲. بررسی مؤلفه دوم نشاط (آراستگی ظاهری)

آیا رابطه‌ای بین فرهنگ انتظار (عواطف قلبی و احساسات درونی و میزان آگاهی و شناخت) و نشاط (بعد آراستگی ظاهری) در دانشجو معلمان دختر دانشگاه فرهنگیان وجود دارد؟ پس از بررسی و تأیید مفروضه‌ها، از روش آماری رگرسیون چندگانه برای آزمون فرضیه کلی پژوهش استفاده شد که نتایج در جدول ۴ برای مدل آراستگی ظاهری گزارش شده است.

جدول ۴: نتایج تجزیه و تحلیل رگرسیون تک‌متغیری (آراستگی ظاهری)

متغیر ملاک	متغیر پیش‌بین	α	β	خطای برآورد	T	P	R^2
آراستگی ظاهری	نگرش و احساسات	۷/۷۷	۰/۰۵	۰/۰۰۷	۶/۹۷	۰/۰۰۱	۰/۲۳
	شناخت و آگاهی		۰/۲۲	۰/۰۳	۷/۴۱	۰/۰۰۱	

همان گونه که در جدول ۴ نشان داده شده، مجذور همبستگی چندگانه مشخص می کند که مجموعه متغیرهای پیش بین در مدل آراستگی ظاهری، ۲۳ درصد از واریانس موجود در مقادیر متغیر وابسته را تبیین می کنند. این شاخص، همبستگی بین مقادیر واقعی و پیش بینی شده را نیز نشان می دهد. همچنین نتایج به دست آمده نشان می دهد ضریب متغیر نگرش و احساسات برابر با ۰/۰۵ و ضریب شناخت و آگاهی برابر با ۰/۲۲ است که در سطح خطای ۰/۰۵، نقش معناداری بر متغیر آراستگی ظاهری دارند. ($P < 0/05$)

۳. بررسی مؤلفه سوم نشاط (تعامل اجتماعی)

آیا رابطه ای بین فرهنگ انتظار (عواطف قلبی و احساسات درونی و میزان آگاهی و شناخت) و نشاط (بعد تعامل اجتماعی) در دانشجومعلمان دختر دانشگاه فرهنگیان وجود دارد؟ پس از بررسی مفروضه ها، از روش آماری رگرسیون چندگانه برای آزمون فرضیه کلی پژوهش استفاده شد که نتایج در جدول ۵ برای مدل تعامل اجتماعی گزارش شده است.

جدول ۵: نتایج تجزیه و تحلیل رگرسیون تک متغیری (تعامل اجتماعی)

متغیر ملاک	متغیر پیش بین	α	β	خطای برآورد	T	P	R^2
تعامل اجتماعی	نگرش و احساسات	۱/۱۷	۰/۰۷	۰/۰۰۶	۱۱/۸۴	۰/۰۰۱	۰/۳۳
	شناخت و آگاهی		۰/۱۳	۰/۰۲	۵/۱۸	۰/۰۰۱	

همان گونه که در جدول نشان داده شده، مجذور همبستگی چندگانه مشخص می کند که مجموعه متغیرهای پیش بین در مدل تعامل اجتماعی، ۳۳ درصد از واریانس موجود در مقادیر متغیر وابسته را تبیین می کنند. این شاخص، همبستگی بین مقادیر واقعی و پیش بینی شده را نیز نشان می دهد. همچنین نتایج به دست آمده نشان می دهد ضریب متغیرهای عواطف و احساسات و آگاهی و شناخت، به ترتیب برابر با ۰/۰۷ و ۰/۱۷ است که با اطمینان ۹۵ درصد، نقش معناداری بر متغیر تعامل اجتماعی دارد. ($P < 0/05$)

۴. بررسی مؤلفه چهارم نشاط (کارایی فردی)

آیا رابطه ای بین فرهنگ انتظار (عواطف قلبی و احساسات درونی و میزان آگاهی و شناخت) و نشاط (بعد کارایی فردی) در دانشجومعلمان دختر دانشگاه فرهنگیان وجود دارد؟

پس از بررسی مفروضه‌ها، از روش آماری رگرسیون چندگانه برای آزمون فرضیه کلی پژوهش استفاده شد که نتایج در جدول ۶ برای مدل کارایی فردی گزارش شده است.

جدول ۶: نتایج تجزیه و تحلیل رگرسیون تک‌متغیری (کارایی فردی)

متغیر ملاک	متغیر پیش‌بین	α	β	خطای برآورد	t	P	R2
کارایی فردی	نگرش و احساسات	۱/۲۹	۰/۱۰	۰/۰۰۹	۱۱/۲۴	۰/۰۰۱	۰/۳۵
	شناخت و آگاهی		۰/۲۹	۰/۰۳	۷/۷۲	۰/۰۰۱	

همان‌گونه که در جدول ۶ نشان داده شده، مجذور همبستگی چندگانه مشخص می‌کند که مجموعه متغیرهای پیش‌بین در مدل کارایی فردی، ۳۵ درصد از واریانس موجود در مقادیر متغیر وابسته را تبیین می‌کنند. این شاخص، همبستگی بین مقادیر واقعی و پیش‌بینی شده را نیز نشان می‌دهد. همچنین نتایج به دست آمده نشان می‌دهد ضریب نگرش و احساسات و شناخت و آگاهی، به ترتیب برابر با ۰/۱۰ و ۰/۱۸ می‌باشد که در سطح اطمینان ۹۵ درصد نقش معناداری دارد. ($P < 0/05$)

۵. بررسی مؤلفه پنجم نشاط (کمک به دیگران)

آیا رابطه‌ای بین فرهنگ انتظار (عواطف قلبی و احساسات درونی و میزان آگاهی و شناخت) و نشاط (بعد کمک به دیگران) در دانشجو معلمان دختر دانشگاه فرهنگیان وجود دارد؟ پس از بررسی مفروضه‌ها، از روش آماری رگرسیون چندگانه برای آزمون فرضیه کلی پژوهش استفاده شد که نتایج در جدول ۷ برای مدل کمک به دیگران گزارش شده است.

جدول ۷: نتایج تجزیه و تحلیل رگرسیون تک‌متغیری (کمک به دیگران)

متغیر ملاک	متغیر پیش‌بین	α	β	خطای برآورد	T	P	R2
کمک به دیگران	نگرش و احساسات	۹/۵۱	۰/۰۳	۰/۰۰۴	۷/۹۵	۰/۰۰۱	۰/۲۶
	شناخت و آگاهی		۰/۱۳	۰/۰۱	۷/۸۱	۰/۰۰۱	

همان‌گونه که در جدول ۷ نشان داده شده، مجذور همبستگی چندگانه مشخص می‌کند که مجموعه متغیرهای پیش‌بین در مدل کمک به دیگران، ۲۶ درصد از واریانس موجود در

مقادیر متغیر وابسته را تبیین می‌کنند. این شاخص، همبستگی بین مقادیر واقعی و پیش‌بینی شده را نیز نشان می‌دهد. همچنین نتایج به دست آمده نشان می‌دهد ضریب هر دو متغیر پیش‌بین در متغیر کمک به دیگران، نقش معناداری دارد. ($P < 0/05$)

د) بحث و نتیجه‌گیری

موضوع اصلی این پژوهش، تبیین رابطه بین فرهنگ انتظار و نشاط در دانشجومعلم‌ان دختر دانشگاه فرهنگیان بود. با توجه به اینکه بررسی این موضوع دارای ابعاد مختلفی می‌باشد؛ برای تبیین رابطه بین فرهنگ انتظار و نشاط لازم شد رابطه فرهنگ انتظار شامل مؤلفه‌های «احساسات مهدوی» و «آگاهی و شناخت» به عنوان مؤلفه‌ها یا متغیرهای پیش‌بین نسبت به هر یک از ابعاد پنج‌گانه نشاط به عنوان متغیرهای ملاک را بررسی کنیم. نتایج پژوهش نشان داد:

- فرهنگ انتظار پیش‌بین بامعنی برای سطح رضایت از زندگی به عنوان یکی از ابعاد نشاط است و با آن رابطه مستقیم دارد و نیز نشان می‌دهد آگاهی و شناخت امام زمان (عج) نسبت به عواطف مهدوی، پیش‌بین قوی‌تری برای رضایت از زندگی است.
- فرهنگ انتظار پیش‌بین بامعنی برای سطح آراستگی ظاهری به عنوان یکی از ابعاد نشاط است و با آن رابطه مستقیم دارد و نیز نشان می‌دهد آگاهی و شناخت امام زمان (عج) نسبت به عواطف مهدوی، پیش‌بین قوی‌تری برای آراستگی ظاهری است.
- فرهنگ انتظار پیش‌بین بامعنی برای سطح تعامل اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد نشاط است و با آن رابطه مستقیم دارد و نیز نشان می‌دهد آگاهی و شناخت امام زمان (عج) نسبت به عواطف مهدوی، پیش‌بین قوی‌تری برای تعامل اجتماعی است.
- فرهنگ انتظار پیش‌بین بامعنی برای سطح کارایی فردی به عنوان یکی از ابعاد نشاط است و با آن رابطه مستقیم دارد و نیز نشان می‌دهد آگاهی و شناخت امام زمان (عج) نسبت به عواطف مهدوی، پیش‌بین قوی‌تری برای کارایی فردی است.
- فرهنگ انتظار پیش‌بین بامعنی برای سطح کمک به دیگران به عنوان یکی از ابعاد نشاط است و با آن رابطه مستقیم دارد و نیز نشان می‌دهد آگاهی و شناخت امام

زمان (عج) نسبت به عواطف مهدوی، پیش‌بین قوی‌تری برای کمک به دیگران است.

با توجه به توضیحات ارائه شده، بین فرهنگ انتظار و نشاط در دانشجومعلم‌ان دختر دانشگاه فرهنگیان رابطه مستقیم با همبستگی بالا وجود دارد؛ یعنی فرهنگ انتظار یک پیش‌بین قوی برای نشاط محسوب می‌شود.

همچنین در بررسی انجام شده نشان داده شد که بیشترین ارتباط همبستگی در نشاط، در بعد عواطف و احساسات، در مؤلفه کارایی فردی (۰/۱۰) بود و رضایت از زندگی با ضریب ۰/۰۹ در رتبه دوم قرار داشت. بیشترین همبستگی در بعد شناخت آگاهی نیز در مؤلفه رضایت از زندگی (۰/۳۴) وجود داشت که کارایی فردی با ضریب ۰/۲۹ از این نظر در رتبه دوم قرار گرفت. بعد از آن بالاترین درجه همبستگی بین شناخت و آگاهی با آراستگی (۰/۲۲) و سپس در دو بعد دیگر کمک به دیگران و تعامل اجتماعی به مقدار یکسان (۰/۱۳) وجود داشت. اما نگرش احساسات در سایر بعدها دارای کمترین مقادیرها به ترتیب در بعدهای تعامل اجتماعی (۰/۰۷)، آراستگی (۰/۰۵) و کمک به دیگران (۰/۰۳) بود. در نتیجه به نظر می‌رسد فرهنگ انتظار با کارایی فردی و رضایت از زندگی بیشترین همبستگی را دارد. این نتیجه دور از ذهن نیست؛ زیرا شناخت و آگاهی نسبت به امام زمان (عج)، نگاه انسان را به زندگی تغییر می‌دهد و ارتقا می‌بخشد و موجبات رضایت او را فراهم می‌کند. این مطلب در تدوین مدل شادکامی در روان‌شناسی اسلامی می‌تواند مورد توجه قرار بگیرد. همچنین احساسات مهدوی با جذب معنوی خود، انگیزه تلاش هرچه بیشتر را در انسان بارور می‌کند و از این طریق، کارایی او را افزایش می‌دهد. این مطلب در روان‌شناسی اجتماعی می‌تواند مورد توجه و اهمیت قرار بگیرد.

با توجه به نتایج پژوهش، مشاهده شد که میزان همبستگی بین ابعاد «فرهنگ انتظار»، به خصوص مؤلفه «آگاهی و شناخت» و «نشاط»، به شکل قابل توجهی بالاست. این نکته می‌تواند زمینه‌ساز اجرای طرح‌های فرهنگی تربیتی و حتی طراحی رویکردی جدید با عنوان «انتظاردرمانی» در روان‌شناسی اسلامی باشد؛ ظرفیت عظیمی از سرمایه‌های فکری اعتقادی شیعی که تا حد زیادی مغفول مانده است. اهمیت این مسئله در دوران کنونی که شاهد گفتمان منجی‌گرایی به عنوان اعتقاد مشترک اکثر جامعه جهانی و مطرح شدن موضوعات و مفاهیم آخرالزمانی در عرصه‌های مختلف و در عین حال، تقابل ایدئولوژی‌های گوناگون بشری و الهی برای برون‌رفت بشر از معضلات مدرنیته هستیم؛ بیشتر از هر زمان دیگری است.

رابطه فرهنگ انتظار با نشاط (مطالعه موردی دانشجومعلم‌ان ... ۱۹۳)

همچنین با توجه به موضوع گام دوم انقلاب، به عنوان رویکردی کلان و نقش مهدی باوری و فرهنگ انتظار در زیرساخت‌های تمدن نوین اسلامی و نیز طرح سند تحول آموزش و پرورش به عنوان یک نقشه راه برای گسترش و تثبیت هر چه بیشتر درون‌مایه‌های غنی فرهنگ اسلامی در نظام آموزش و پرورش لازم است موضوع فرهنگ انتظار بیش از پیش در صدر توجه و تمرکز در عرصه‌های مختلف قرار گیرد.

جا دارد جامعه پژوهشی بیش از پیش به این مقوله مهم بپردازد. برای بررسی دقیق‌تر رابطه، انجام پژوهش با روش پیش‌آزمون- پس‌آزمون با گروه کنترل، بررسی آزمونهای آماره‌ای دیگر در این پژوهش و انجام پژوهش با استفاده از مصاحبه و روش تحقیق کیفی پیشنهاد می‌شود.

مشاهده می‌شود که نتایج حاصل از این پژوهش، هم‌راستا با نتایج مطالعات دیگر پژوهشگران است. نتیجه این پژوهش با مطالعه پورسیدآقایی (۱۴۰۰) که نشان داد رابطه معناداری بین فرهنگ انتظار و هر سه متغیر کیفیت زندگی، امید و بهزیستی روان‌شناختی وجود دارد؛ هم‌راستا است. در این پژوهش به متغیر شادکامی به صورت مشخص پرداخته نشد. اما مفهوم بهزیستی روانی مؤلفه‌های مشترک با مفهوم شادکامی دارد. همچنین پژوهش چیناوی و همکاران (۱۳۹۴) که نشان داد آموزش مهدوی بر بهزیستی روان‌شناختی دانش‌آموزان تأثیر مثبت داشته، همسو با نتایج پژوهش حاضر است؛ زیرا بهزیستی روان‌شناختی با اینکه منطبق بر شادکامی نیست، اما مؤلفه‌های مشترک با شادکامی دارد. پژوهش‌های سلیمی‌نیا و همکاران (۱۳۹۹) و فاطمی عقدا (۱۳۹۹) که رابطه هوش معنوی را با شادکامی سنجیدند، همسو با پژوهش حاضر است. البته در این پژوهش‌ها به طور مشخص به مفهوم فرهنگ انتظار پرداخته نشده است؛ هر چند که فرهنگ انتظار می‌تواند از شاخصه‌های هوش معنوی محسوب شود.

نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش کلاتری و همکاران (۱۳۹۳) که دریافتند بین متغیر انتظار امام مهدی (عج) با سلامت ذهن و کیفیت زندگی رابطه معنادار وجود دارد؛ با اینکه به متغیر فرهنگ انتظار و شادکامی به طور مشخص نپرداخته‌اند؛ همسو است.

پژوهش مروّج (۱۳۸۸) که نشان داد آموزه‌های مهدوی باعث تداوم سلامت روان، شادکامی و امید دانشجویان در گروه کنترل شده است؛ با اینکه به فرهنگ انتظار و مؤلفه‌های آن به طور مشخص پرداخته نشده است، با پژوهش حاضر همسو است؛ زیرا فرهنگ انتظار

بیانگر نوعی از سبک زندگی تثبیت شده در افراد است که در جنبه‌های مختلف زندگی آنان ساری و جاری است.

نتایج پژوهشهایی که توصیفی و با منابع کتابخانه‌ای بودند نیز همسو با پژوهش حاضر است از جمله:

نتایج مطالعه کااوند و محمدی منفرد (۱۳۹۹) که نشان داد رابطه معناداری بین آموزه مهدویت با استفاده از عناصر معنابخشی به زندگی و هدفمندی، ایجاد باور به پیروزی نهایی حق بر باطل و باور به امنیت فراگیر مالی، جانی و روانی در زمان ظهور است؛ هم‌راستا با این پژوهش می‌باشد.

نتایج مطالعه گرامی (۱۳۹۸) که نشان داد رابطه معناداری بین انتظار و زیرمؤلفه‌های متغیر نشاط؛ مشارکت اجتماعی، احساس رضایتمندی و احساس امیدواری است، هم‌راستا با این پژوهش می‌باشد. هرچند زیرمؤلفه‌های محدودتری از نشاط محاسبه شده بود.

نتایج مطالعه ملکی‌راد (۱۳۹۹) که نشان داد رابطه معناداری بین زیرمجموعه مهدویت؛ درون‌دینی و برون‌دینی با رفتارهای فردی وجود دارد، هم‌راستا با این پژوهش می‌باشد.

شرفی جم (۱۳۹۲) در پژوهش خود به آثار تربیتی انتظار پرداخت و با تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش، مهم‌ترین آثار تربیتی انتظار را مفاهیمی مانند «باور به هدفمندی جهان»، «حاکمیت تقوا بر جامعه»، «معیت علم و عمل متربی»، «حضور خانواده در متن تربیت» و «معناداری زندگی» اعلام کرد؛ که نتایج آن همسو با پژوهش حاضر است؛ اما در پژوهش وی به جنبه‌های روانی انتظار توجه نشده است.

همچنین پژوهش حاضر با نتایج پژوهش فراتحلیلی کوئینگ و همکاران (۲۰۰۱) پیرامون «ارتباط میان باورها و اعمال مذهبی با بهداشت روان و کارکرد اجتماعی» همسو است. اما در این پژوهش فراتحلیلی، باورهای مذهبی به طور کلی مد نظر قرار گرفت و به فرهنگ انتظار و نشاط به طور مشخص پرداخته نشد.

با توجه به نتیجه پژوهش که رابطه مثبت بین فرهنگ انتظار و نشاط را نشان می‌دهد؛ جا دارد مسئولان فرهنگی کشور برنامه‌های مختلفی را در سطوح مختلف و برای مخاطبان گوناگون در این خصوص تعریف و اجرا کنند؛ از جمله: برگزاری دوره‌های آموزشی مهدویت برای معلمان، دانشجویان و دانش‌آموزان و...؛ برگزاری رویدادهای تبلیغی مانند پویشها و جشنواره‌های مهدوی در سطوح مختلف؛ چاپ و توزیع کتابهای جذاب و مناسب سن رشد مخاطبهای مختلف؛ برگزاری مسابقات کتابخوانی مهدوی؛ ساخت فیلم و

رابطه فرهنگ انتظار با نشاط (مطالعه موردی دانشجومعلمان ... ۱۹۵)

رسانه‌های آموزشی در این زمینه؛ تأسیس و گسترش سایتهای داخلی و بین‌المللی برای معرفی امام زمان (عج) و فرهنگ انتظار؛ طراحی بازی‌ها و برنامه‌های رایانه‌ای به منظور آموزشهای مهدوی مناسب گروه‌های سنی مختلف؛ گسترش فعالیتهای مهدوی به نیت ظهور، مانند خیریه‌ها و فعالیتهای خدماتی و جهادی.

محدودیت‌های پژوهش

منظور از محدودیت‌های پژوهش، محدودیتهایی است که تحت کنترل محقق نبوده است؛ که از جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- با توجه به اینکه پژوهش در ایام غیر حضوری بودن کلاسهای دانشگاه انجام شد، دسترسی و ارتباط با دانشجویان بسیار سخت بود. مهم‌تر از آن، توجه کردن دانشجویان برای پر کردن باحوصله و بادقت فرم، کاری بود که زمان و انرژی زیادی از پژوهشگر گرفت.
- یکی از مشکلات، محدود بودن پژوهشهای پیشین بود؛ چراکه در موضوع فرهنگ انتظار، پژوهشهای محدودی در سالهای گذشته انجام شده است.
- حالت روحی و روانی دانشجویان در هنگام پاسخ‌دهی به پرسشنامه، برای محقق قابل مشاهده نبود و احتمال کم‌توجهی در پاسخ‌دهی وجود دارد.

دوران باشکوه ظهور حضرت مهدی (عج) فرا می‌رسد و عالم با حضورش گلستان می‌شود. با امیدواری کامل، از دعا و مجاهدت برای فرج آن حضرت در شب و روز دست برداریم و ایشان را یاری کنیم.

پروژه‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ابراهیم‌زاده آملی، عبدالله (۱۳۸۷). «بaldنگی اندیشه مهدویت در فرهنگ تشیع». مجله مریبان، ش ۸: ۱۰۸-۸۲
- ایلوخوانی، راضیه؛ مرضیه کامرانی‌پور، اعظم غلامی و میترا باقری (۱۳۹۸). «تعریف نشاط و راهکارهای عملی در ارتقای نشاط اجتماعی». بهروز، ش ۱۰۳: ۵۸-۵۴
- بابایی، غلامرضا و غلامرضا خوبی‌نژاد (۱۳۸۹). «بررسی میزان نشاط و شادایی شهرمندان و راهکارهایی برای تقویت آن». مشهد پژوهی، ش ۵: ۱۳۸-۱۲۵
- پاک‌نیا، عبدالکریم (۱۳۹۲). امام زمان سرچشمه نشاط جهان. قم: نشر فرهنگ اهل بیت.
- پستمن، نیل (۱۳۷۳). تکنوپولی؛ تسلیم فرهنگ به تکنولوژی. ترجمه صادق طباطبایی. تهران: اطلاعات.
- پسندیده، عباس (۱۳۹۵). الگوی اسلامی شادکامی. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
- پورسیدآقای، زهرا سادات (۱۴۰۰). «اثربخشی آموزش فرهنگ انتظار بر بهبود کیفیت زندگی، امید و بهزیستی روان‌شناختی دانشجویان در دوران کرونا». مشرق موعود، ش ۵۹: ۵۳-۶۶
- چیناوی، علی؛ اسماعیل سعدی‌پور، علی دلاور و مجتبی سلم‌آبادی (۱۳۹۴). «اثربخشی آموزش معارف مهدوی بر بهزیستی روان‌شناختی و جهت‌گیری زندگی». دین و سلامت، ش ۲: ۲۸-۱۹
- حسین‌زاده، اکرم؛ محمداحسان تقی‌زاده و رضا همایی (۱۳۸۸). «بررسی باور به مهدویت در میان جوانان تهرانی». مشرق موعود، ش ۱۲: ۱۵۰-۱۲۹
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰). دیدار با اساتید و دانش‌پژوهان مرکز تخصصی مهدویت. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای: <https://farsi.khamenei.ir>
- خطیب، مهدی (۱۳۹۱). شادی و شادکامی. قم: مؤسسه علمی و فرهنگی دارالحدیث.
- ذبیحی، فاطمه (۱۳۸۸). «نقش تربیتی انتظار در خانواده و اجتماع». جستار، ش ۷: ۲۷۳-۲۵۸
- زارع، حسین و حسن امین‌پور (۱۳۹۰). آزمونهای روان‌شناختی. تهران: آبیژ.
- زرقانی، اعظم (۱۳۹۹). «مهدویت در آینه تربیت». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ش ۴۶: ۵۲-۳۱
- ستایش‌فر، مریم (۱۳۹۷). «بررسی نقش معلم و آموزش پرورش در ایجاد روحیه و نشاط معلمي». مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی، ش ۴: ۵۱-۴۳

رابطه فرهنگ انتظار با نشاط (مطالعه موردی دانشجومعلمان ... ۱۹۷)

- سلیمی‌نیا، نرگس؛ سوزان امامی‌پور، ولی‌اله فرزاد و رویا کوچک انتظار (۱۳۹۹). «تدوین مدل شادکامی بر اساس هوش معنوی و کیفیت روابط بین فردی با میانجی‌گری تاب‌آوری و شفقت به خود در دانشجویان». توسعه آموزش جنسی‌شاپور، ش ۴: ۶۳۰-۶۱۶.
- شرفی‌جم، محمدرضا (۱۳۹۲). «آثار تربیتی فرهنگ انتظار در تقابل با چالش‌های جدید خانواده». مطالعات معارف اسلامی و علوم تربیتی، سال دوم، ش ۲: ۱۲۸-۱۰۵.
- شریف‌زاده، حکیمه‌سادات؛ سید احمد میرمحمدتبار و صمد عدلی‌پور (۱۳۹۶). «بررسی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی در ایران». راهبرد فرهنگ، ش ۴۰: ۱۸۰-۱۵۹.
- عساریان‌نژاد، حسین و سید مجتبی‌علوی (۱۳۹۱). «فرهنگ انتظار و راهبرد زمینه‌سازی ظهور». نگرش راهبردی، ش ۱: ۷۴-۷.
- عنبری، موسی (۱۳۹۱). بررسی زمینه‌ها و راهکارهای نشاط اجتماعی در ایران. تهران: مرکز مطالعات شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- فاطمی‌عقدا، مهناز (۱۳۹۹). «بررسی رابطه هوش معنوی با مسئولیت‌پذیری و شادکامی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه شهر قزوین». تعلیم و تربیت، ش ۲: ۱۴۱-۱۲۹.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۹۵). پایان تاریخ و انسان واپسین. ترجمه عباس عربی و زهره عربی. تهران: سخنکده.
- کاکاوند، محمد و بهروز محمدی منفرد (۱۳۹۹). «ماهیت و مؤلفه‌های شادی در آموزه‌های مهدویت با تأکید بر عنصر امید». مطالعات مهدوی، ش ۴۹: ۱۱۳-۸۵.
- کلانتری، مهرداد (۱۳۹۳). «بررسی تأثیر انتظار امام مهدی بر سلامت ذهن و کیفیت زندگی دانشجویان». مشرق موعود، ش ۸: ۶-۲.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۵). اصول کافی. ترجمه سیدجواد مصطفوی. تهران: ولیعصر.
- گرامی، غلامحسین (۱۳۹۸). «نشاط اجتماعی منتظران در نظریه انتظار از منظر مقام معظم رهبری». انتظار موعود، سال نوزدهم، ش ۶۵: ۵۱-۲۹.
- گلابی، فاطمه و نازیلا اخیسی (۱۳۹۴). «مشارکت اجتماعی و نشاط اجتماعی». جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۳: ۱۶۰-۱۳۹.
- متقی‌زاده، زینب (۱۳۸۸). «آسیب‌شناسی فرهنگ مهدوی در عصر جهانی شدن». انتظار، ش ۳۱: ۳۵-۲۰.
- محمدهاشمی، عبدالله (۱۳۹۵). فرهنگ انتظار زمینه‌ساز تحقق جامعه مهدوی. پیام، ش ۱۱۸: ۲۲-۳۸.
- مدن، یوسف (۱۳۹۴). روان‌شناسی انتظار: پژوهش چندجانبه روان‌شناختی ابعاد عقیده منتظران ظهور حضرت مهدی (عج). تهران روان‌سنجی.

- مروّج، فائزه (۱۳۸۸). بررسی تأثیر آموزه‌های مذهبی (مبتنی بر انتظار فرج) بر سلامت روان، شادکامی و امید دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- ملکی‌راد، محمود (۱۳۹۹). «مبانی هستی‌شناختی انتظار در منظومه فکری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای». *جامعه مهدوی*، ش ۱: ۱۰۲-۸۴.
- موسوی، سید مهدی (۱۳۸۸). «تربیت سیاسی در پرتو انتظار». *مشرق موعود*، ش ۶: ۵۵-۴۱.
- نوری، علی (۱۳۹۸). *نشاط اجتماعی، عوامل، نتایج و راهکارها*. تهران: جامعه‌شناسان جوان.
- نیک‌پناه، منصور؛ سید میثم مظلوم‌زاده و منصوره پورجعفر (۱۳۹۱). «بازکاوی ضرورت‌های فرهنگی و ادبی انتظار و ارزیابی میزان آشنایی جوانان با مبانی مهدوی و معیارهای مربوطه». *انتظار موعود*، ش ۱۳: ۱۹۲-۱۷۱.
- Helliwell, J.; R. Layard & J. Sachs (2016). **World Happiness Report**. New York. Sustainable Development Solutions Network (World Happiness Report 2016, n.d.).
- Koeng, H.G.; M. Mcclough & D.B. Darson Arson (2001). **Hand book of religion and health**. Newyork: oxford aniuersity press.
- Ebrahimzadeh Amoli, Abdullah (1998). "The growth of the idea of Mahdism in the culture of Shiism". *Journal of Educators*, vol. 8: 108-82.
- Ilookhani, Razia; Marzieh Kamranipour, Azam Gholami and Mitra Bagheri (2018). "Definition of vitality and practical solutions in promoting social vitality". *Behvarz*, Vol. 103: 58-54.
- Babaei, Gholamreza and Gholamreza Khoeinejad (2009). "Investigating the level of vitality and cheerfulness of the citizens and ways to strengthen it". *Mashhad Research*, Volume 5: 138-125.
- Paknia, Abdul Karim (2012). **Imam Zaman is the source of the joy of the world**. Qom: Farhang Ahl al-Bayt Publication.
- Postman, Neil (1994). **Technopoly; submitting culture to technology**. Translated by Sadegh Tabatabai. Tehran: Ettelaat.
- Pasandideh, Abbas (2015). **Islamic model of happiness**. Qom: Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute.
- Pourseyyed aghaee, Zahra Sadat (2021). "Effectiveness of teaching the culture of expectation on improving the quality of life, hope and psychological well-being of students in the era of Corona". *The Promised East*, Volume 59: 53-66.
- Chinawi, Ali; Ismail Saadipour, Ali Delavar and Mojtaba Salamabadi (2014). "Effect of Mahdavi's introductory education on psychological well-being and life orientation". *Religion and Health*, Vol. 2: 28-19.
- Hosseinzadeh, Akram; Mohammad Ehsan Taghizadeh and Reza Homaei (2008). "Investigation of belief in Mahdism among Tehrani youth". *The Promised East*, No. 12: 150-129.

- Khamenei, Seyed Ali (2010). **Meeting with the professors and scholars of Mahdavit Specialized Center**. Taken from: Information base of Ayatollah Khamenei's Works Preservation and Publishing Office: <https://farsi.khamenei.ir>
- Khatib, Mahdi (2012). **Happiness and joy**. Qom: Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute.
- Zabihi, Fatemeh (1999). "**Educational role of expectation in family and society**". Jostar, vol. 7: 273-258.
- Zare, Hossein and Hassan Aminpour (2019). **Psychological tests**. Tehran: Aizh.
- Zarghani, Azam (2019). "**Mahadvit in the mirror of education**". Research on Islamic Education and Training, Volume 46: 31-52.
- Setayeshfar, Maryam (2017). "**Investigating the role of teachers and education in creating teacher morale and enthusiasm**". Studies in Psychology and Educational Sciences, Volume 4: 43-51.
- Saliminia, Narges and others (2019). "**Developing a model of happiness based on spiritual intelligence and the quality of interpersonal relationships with the mediation of resilience and self-compassion in students**". Development of Jundishapor Education, Volume 4: 630616.
- Sharafi Jam, Mohammad Reza (2012). "**Educational effects of waiting culture in the face of new family challenges**". Studies of Islamic education and educational sciences, second year, volume 2: 105-128.
- Sharifzadeh, Hakime Sadat and others (2016). "**Investigation of factors affecting social vitality in Iran**". Culture Strategy, Vol. 40: 159-180.
- Assariannejad, Hossein and Seyyed Mojtaba Alavi (2011). "**Culture of waiting and emergence strategy**". Strategic attitude, Vol. 1: 7-74.
- Anbari, Musa (2012). **Examining the fields and solutions of social vitality in Iran**. Tehran: Center for Studies of the Supreme Council of Cultural Revolution.
- Anbari, Musa (2012). **Examining the fields and solutions of social vitality in Iran**. Tehran: Center for Studies of the Supreme Council of Cultural Revolution.
- Fatemi Aghda, Mahnaz (2019). "**Investigating the relationship between spiritual intelligence and responsibility and happiness of female secondary school students in Qazvin**". Talim va tarbiat, Volume 2: 141-129.
- Fukuyama, Francis (2015). **The end of history and the last man**. Translation of Abbas Arabi and Zohre Arabi. Tehran: Sokhankadeh.
- Kakavand, Mohammad and Behrouz Mohammadi Monfared (2019). "**The nature and components of happiness in the teachings of Mahdism with an emphasis on the element of hope**". Mahdavi Studies, No. 49: 113-85.
- Kalantari, Mehrdad (2013). "**Investigating the effect of waiting for Imam Mahdi on mental health and quality of life of students**". The Promised East, verse 8:2-6.

- Kulīnī, Muḥammad Ibn - Ya'qūb (1996). **Al -Kafi**. Translated by Seyed Javad Mostafavi. Tehran: Waliasr.
- Gerami, Gholamhossein (2018). "**The social vitality of the waiting people in the theory of waiting from the perspective of the Supreme Leader**". The Promised Expectation, Year 19, Volume 65: 51-29.
- Gulabi, Fatemeh and Nazila Akhshi (2014). "**Social participation and social vitality**". Applied Sociology, Vol. 3: 139-160.
- Motaghizadeh, Zeinab (2008). "**Pathology of Mahdavi culture in the age of globalization**". Entezar, v. 31: 35-20.
- Mohammad Hashemi, Abdullah (2016). "**The culture of waiting is the basis for the realization of the Mahdavi society**". Payam, Vol. 118: 22-38.
- Modon, Yusuf (2014). "**The psychology of waiting: a multifaceted psychological research on the beliefs of those waiting for Hazrat Mahdi (pbuh)**". Psychometric Tehran.
- Marooj, Faezeh (2008). "**Investigating the effect of religious teachings (based on Faraj expectation) on the mental health, happiness and hope of students of Shahid Chamran University of Ahvaz**". Master's thesis in clinical psychology, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Shahid Chamran University of Ahvaz.
- Malekirad, Mahmoud (2019). "**Ontological foundations of expectation in the intellectual system of Ayatollah Khamenei**". Mahdavi Society, Volume 1: 102-84.
- Mousavi, Seyyed Mehdi (2008). "**Political education in the light of expectation**". The Promised East, Vol. 6: 55-41.
- Nouri, Ali (2018). "**Social vitality, factors, results and solutions**". Tehran: Young Sociologists.
- Nikpanah, Mansour; Seyyed Maitham Mazlounzadeh and Mansoure Pourjafar (2011). "**Researching the cultural and literary needs of expectation and evaluating the level of familiarity of young people with Mahdavi principles and related criteria**". The Promised Expectation, Vol. 13: 171-192.